

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

**Η Κωνσταντινούπολη
στην Ιστορία και την Λογοτεχνία**

13 - 14 Μαΐου 2016

Επιμέλεια:
Χαράλαμπος Αθ. Μηνάογλου

ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΤΩΝ

1928

Η Κωνσταντινούπολη
στην Ιστορία και την Λογοτεχνία

Διορθώσεις: Ειρήνη Γούτσια - Αντώνης Λαμπίδης
Επιμέλεια εξωφύλλου: Στεφανία Κακανή - Εκδόσεις Τσουκάτου

Copyright © 2018 Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών
Δημοσθένους 117, 176 72, Καλλιθέα
Τηλ.: 210 951 7072, 210 956 0611 Fax: 210 959 8967
e-mail: cpolitan@otenet.gr

ISBN: 978-960-85205-2-3

Πρακτικά Συνεδρίου

Η Κωνσταντινούπολη
στην Ιστορία
και την Λογοτεχνία

13 - 14 Μαΐου 2016

Επιμέλεια:
Χαράλαμπος Αθ. Μηνάογλου

Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών

Αθήνα 2018

Ο Τόμος των Πρακτικών του Συνεδρίου «Η Κωνσταντινούπολη στην Ιστορία και την Λογοτεχνία» εκδόθηκε με την ευγενική χορηγία του κ. Γιάννη Κιουρούκογλου, Εφόρου του Δ.Σ. του Συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών, και τον οποίο το Διοικητικό Συμβούλιο του Συλλόγου ευχαριστεί θερμά.

Διοικητικό Συμβούλιο 2015 - 2017:

Νικόλαος Βασιαγεώργης, Πρόεδρος
Μαργαρίτα Γεωργοπούλου, Αντιπρόεδρος
Φοίβος Κουβαράς, Γενικός Γραμματέας
Μιχάλης Σουβερμέζογλου, Ειδικός Γραμματέας
Θωμάς Κούντερ, Ταμίας
Ιωάννης Κιουρούκογλου, Έφορος
Αντώνης Λαμπίδης,
Γεώργιος Λεύκαρος,
Θεμιστοκλής Παχόπουλος, Σύμβουλοι

Διοικητικό Συμβούλιο 2017 - 2019:

Γεώργιος Λεύκαρος, Πρόεδρος
Μαργαρίτα Γεωργοπούλου, Αντιπρόεδρος
Αντώνης Λαμπίδης, Γενικός Γραμματέας
Πηνελόπη Φούγιαξη, Ειδικός Γραμματέας
Θωμάς Κούντερ, Ταμίας
Ιωάννης Κιουρούκογλου, Έφορος
Μαρκέλλα Λημνίδου,
Θεμιστοκλής Παχόπουλος,
Μιχάλης Συμεώνογλου, Σύμβουλοι

Χαιρετισμός του Προέδρου του Συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών Νικολάου Βασιαγεώργη προς τους Συνέδρους

Αγαπητοί Σύεδροι, εκλεκτοί προσκεκλημένοι, κυρίες και κύριοι,

Καλώς ορίσατε στις φιλόξενες αίθουσες του ιστορικού μας Συλλόγου.

Είναι βαθιά η συγκίνηση μου, όπως και όλων των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου, για την θερμή ανταπόκριση που έτυχε εκ μέρους της ακαδημαϊκής κοινότητας της χώρας μας -και όχι μόνον- η πρόταση του Συλλόγου μας να οργανώσει διήμερο Συνέδριο με θέμα:

Η Κωνσταντινούπολη στην Ιστορία και τη Λογοτεχνία

το οποίο πραγματοποιείται υπό την Αιγίδα της Α.Ε. του Προέδρου της Δημοκρατίας Κυρίου Προκοπίου Παυλοπούλου.

Ευχαριστούμε θερμά τον κ. Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ο οποίος και στο παρελθόν με την ιδιότητα του Βουλευτή και Υπουργού έχει επανειλημμένως τιμήσει τον Σύλλογό μας με την παρουσία του.

“Στο Βυζάντιο και όχι στην Λατινική Δύση βρήκε η παράδοση της ελληνικής αρχαιότητας την φυσική της συνέχεια. Εκεί- και όχι στην Δύση- συνέχισαν να διαβάζονται, να μελετώνται, να σχολιάζονται και να αντιγράφονται τα μεγάλα έργα των αρχαίων Ελλήνων. Ο κόσμος θα ήταν φτωχότερος, πιθανότατα πολύ φτωχότερος, αν οι Βυζαντινοί δεν πρόσφεραν στην ανθρωπότητα την υπηρεσία αυτή”, αναφέρει ο σύγχρονος Γερμανός φιλόσοφος και ιστορικός Klaus Oehler.

Την ανωτέρω διαπίστωση αναγνωρίζουν πλέον και πολλοί προοδευτικοί ιστορικοί της γειτονικής μας Τουρκίας, όπως και η κυρία Kardas Özlem, υποψήφια Διδάκτωρ του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, η οποία συμμετέχει στις εργασίες του Συνεδρίου μας.

Τις ημέρες τούτες, τις Βυζαντινές- σε δύο περίπου εβδομάδες- τιμούμε τους ηρωικούς υπερασπιστές της Βασιλεύουσας. Η σκέψη μας στρέφεται προς την γενέτειρα μας, την Κωνσταντινούπολη. Στον Οικουμενικό μας Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίο και στην ολόένα αριθμητικά συρρικνούμενη Ελληνική Μειονότητα της Πόλης.

Ακόμη περιμένουμε την επαναλειτουργία της Ιεράς Θεολογικής Σχολής Χάλκης.

Ελπίζουμε κάποτε, οι κυβερνήσεις της γειτονικής μας χώρας ν’ αντιληφθούν ότι η παιδεία και η μόρφωση δεν συμβαδίζουν με ανατολίτικα παζάρια!

Στο σημείο αυτό, εκ μέρους του Διοικητικού Συμβουλίου θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όλους τους συντελεστές του Συνεδρίου. Όπως:

- τον εμπνευστή και πρωτεργάτη του Συνεδρίου, Διδάκτορα Νεότερης Ιστορίας του ΕΚΠΑ κ. Χαράλαμπο Μηνάογλου
- την χορηγό επικοινωνίας, εφημερίδα “Ο Πολίτης” και τις Εκδόσεις Τσουκάτου
- τα μέλη της Επιστημονικής Επιτροπής,
- τα μέλη της Οργανωτικής Επιτροπής,

καθώς και τους εκλεκτούς εισηγητές και εισηγήτριες, που με τις πρωτότυπες εργασίες τους θα μας οδηγήσουν σε άγνωστα ιστορικά και πνευματικά μονοπάτια.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά όλους εσάς που με την σημερινή σας παρουσία τιμάτε, ενθαρρύνετε και εμπνυχώνετε τις προσπάθειες του ιστορικού μας Συλλόγου.

Σας ευχαριστώ.

Νικόλαος Βασιαγεώργης

Πρόεδρος του Συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών

13 Μαΐου 2016

Πρόγραμμα Συνεδρίου

Η Κωνσταντινούπολη στην Ιστορία και την Λογοτεχνία

Παρασκευή 13 Μαΐου 2016

16:30 - 17:00: Προσέλευση – εγγραφή συνέδρων

17:00-17:30 : Χαιρετισμός προέδρου Συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών

- Χαιρετισμοί αρχών
- Χαιρετισμός εκ μέρους της επιστημονικής επιτροπής
- Κήρυξη έναρξης του Συνεδρίου

17:30-18:00 **Κεντρική ομιλία**

Άννα Ταμπάκη, Οι Φαναριώτες ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση

Κεντρική Αίθουσα	Αίθουσα Σινιόσογλου
1η Συνεδρία Προεδρείο: π. Γεώργιος Μεταλληνός	1η Συνεδρία Προεδρείο: Χρυσόθεμις Σταματοπούλου-Βασιλάκου
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ	Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ (19ος αι.)
18:00- 18:20 Δ. Χατζηλαζάρου , <i>Η Κωνσταντινούπολη ως Πόλη της Σοφίας</i>	18:00 - 18:20 Α. Κατσιγιάννης , <i>Το Πανόραμα ή έποψις Κωνσταντινουπόλεως του Ηλία Τανταλίδη (1839). Μια πρώτη διερεύνηση</i>
18:20– 18:40 Χ. Μεράντζας , <i>Βυζάντιος ή περί της βασιλίδος μεγαλουπόλεως: Η Κωνσταντινούπολη ως η αποκλειστική εγγύηση μιας πολιτισμικής υπεροχής</i>	18:20- 18:40 Αγγελική Λούδη , <i>Τί εστιν ελευθερία (1850) του Ν. Δραγούμη</i>
18:40- 19:00 Δήμητρα Μηνάογλου , <i>Η Κωνσταντινούπολη στα «Contra Graecos» κείμενα του ενάτου αιώνα</i>	18:40 - 19:00 Ελένη Κουντουράκη , <i>Η Κωνσταντινούπολη στα νεοελληνικά κριτικά κείμενα του 19ου αιώνα</i>
19:00 – 19:20 Ιωάννα Ζούμπερη , <i>Το Μέγα Ανατολικό Παλάτι της Κωνσταντινούπολης και οι Βουκολέοντος Τόποι</i>	19:00 – 19:20 Α. Βαρελάς , <i>Τα "έθιμα" και τα "απόκρυφα Κωνσταντινουπόλεως" του λογοτέχνη Επαμεινώνδα Κυριακίδη</i>
19:20 – 19:40 Αθηνά Μαλαπάνη , <i>Η Βυζαντινή Ιατρική</i>	

19:40-20:00 Συζήτηση
20:00-20:20 Διάλειμμα

Κεντρική Αίθουσα	Αίθουσα Σινιόσογλου
2η Συνεδρία Προεδρείο: Χαράλαμπος Μηνάογλου	2η Συνεδρία Προεδρείο: Άννα Ταμπάκη
ΤΟ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ	Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΚΑΙ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ
20:20- 20:40 Αθηνά Κονταλή , <i>Το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: Ιδεολογικές τάσεις και πολιτικο-θρησκευτικά διλήμματα</i>	20:20- 20:40 Χρυσόθεμις Σταματοπούλου - Βασιλάκου , <i>Μονόπρακτα θεατρικά έργα στην Κωνσταντινούπολη: Μία άγνωστη πτυχή της κωνσταντινουπολίτικης δραματουργίας του 19ου αιώνα</i>
20:40- 21:00 π. Γ. Μεταλληνός , <i>Η σημασία της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης μέσα από τη στοχοθεσία της ιδρύσεώς της</i>	20:40- 21:00 Α. Δημοσθένους , <i>Η επιρροή της βυζαντινής εθιμοτυπίας στο έργο του Τένεσι Ουίλιαμς: Μια θεατρική ηρωίδα στη βυζαντινή Κωνσταντινούπολη</i>
21:00- 21:20 Π. Σεραφείμ , <i>Η Κωνσταντινούπολη και το Οικουμενικό Πατριαρχείο στις αρχές του Ψυχρού Πολέμου</i>	21:00- 21:20 Χριστίνα Οικονομοπούλου , <i>Εξιδανικευμένες και απομυθοποιητικές αναπαραστάσεις της Κωνσταντινούπολης σε έργα σύγχρονων Γαλλόφωνων λογοτεχνών</i>

21:20 – 21:40 Συζήτηση

Σάββατο 14 Μαΐου 2016

Κεντρική Αίθουσα	Αίθουσα Σινιόσογλου
3η Συνεδρία Προεδρείο: Δημήτρης Κοντογεώργης	3η Συνεδρία Προεδρείο: Γεράσιμος Ζώρας
Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ	Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ (20ος αι.)
09:00 - 09:20 Ν. Καλοσπύρος , <i>Η σειρά της «Ζωγραφείου Ελληνικής Βιβλιοθήκης» ως μοναδικό εγχείρημα στην ιστορία των νεοελληνικών κλασικοφιλολογικών δρωμένων</i>	09:00 -09:20 Κατερίνα Μουστακάτου , <i>Η ατμόσφαιρα της Πόλης μέσα από τη ματιά των συγγραφέων της</i>
09:20 - 09:40 Γ. Βλαχάκης , <i>Η επιστημονική εκλαΐκευση κατά τον 19^ο αιώνα ως πολιτισμικό στοιχείο της ελληνικής κοινότητας της Πόλης</i>	09.20- 09:40 Özlem Kardaş , <i>Η παρουσία της Κωνσταντινούπολης σε έλληνες πεζογράφους: Γ. Θεοτοκάς, Λεωνής, Μ. Ιορδανίδου, Λωζάντρα, Θρ. Καστανάκης, Ο Χατζή Μανουήλ, Θ. Κοροβίνης, Φαχισέ Τσίκα, Γ. Μακριδάκης, Η Άλωση της Κωνσταντίας</i>

09:40- 10:00 Π. Στράντζαλης , <i>Η λειτουργία των ελληνικών σχολείων της Κωνσταντινουπόλεως κατά τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1919-1923)</i>	09:40- 10:00 Μαρία Αθανασοπούλου , <i>Η Κωνσταντινούπολη του Όμηρου Μπεκέ</i>
10:00- 10:20 Ελένη Γεωργίου , <i>Ο ρόλος του Ζωγραφείου Γυμνασίου - Λυκείου στην εκπαίδευση και τη συνοχή των ομογενών της Πόλης</i>	10:00- 10:20 Λουίζα Χριστοδουλίδου , <i>Δύο Βασιλεύουσες πόλεις</i>
10:20-10:40 Αιμιλία Θεμοπούλου , <i>Εκδυτικισμός, κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές στην Κωνσταντινούπολη του 19ου αιώνα και οι επιπτώσεις τους στην εκπαίδευση της Ελληνορθόδοξης κοινότητας</i>	

10:40 -11:10 **Συζήτηση**

11:10-11:40 **Διάλειμμα**

Κεντρική Αίθουσα	Αίθουσα Σινιόσογλου
4η Συνεδρία	4η Συνεδρία
Προεδρείο: Κωνσταντίνος Σβολόπουλος	Προεδρείο: Νικόλαος Καλοσπύρος
Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ	Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ
11:40 – 12:00 Βασιλική Τζώγα , <i>Η ρηξικέλευθη παρουσία του Μελετίου Πηγά (1550 - 1601) στην Κωνσταντινούπολη των δύο τελευταίων δεκαετιών του ΙΣΤ΄ αιώνα</i>	11:40- 12:00 Κ. Καραγκούνης , <i>Επιρροές της νεώτερης Κωνσταντινουπολίτικης Ψαλτικής Παραδόσεως - Η περίπτωση της Θεσσαλικής Μαγνησίας</i>
12:00-12:20 Χ. Μηνάογλου , <i>Τα ημερολόγια του Φαναριώτη Κωνσταντίνου Καρατζά</i>	12:00 - 12:20 Γ. Πλεμμένος , <i>Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης στην ευρωπαϊκή δραματουργία: πολιτικές και ιδεολογικές διαστάσεις (εθνικισμός, αποικιοκρατία, οριενταλισμός)</i>
12:20- 12:40 Ειρήνη Αποστόλου , <i>Το βυζαντινό παρελθόν και το ελληνικό παρόν της Κωνσταντινούπολης μέσα από τις γαλλικές ταξιδιωτικές περιγραφές και τις καλλιτεχνικές απεικονίσεις του 18ου αιώνα</i>	12:20 - 12:40 Γ. Παρθενιάδης , <i>Η Κωνσταντινούπολη στο εικαστικό και συγγραφικό έργο του Φώτη Κόντογλου</i>
12:40- 13:00 Γ. Παγκράτης , <i>Η Κωνσταντινούπολη των Επτανησίων μετά την κατάλυση της Βενετίας (τέλη 18^{ου} αι.-αρχές 19^{ου} αι.)</i>	12:40 – 13:00 Ιλιάννα Ζάρρα , <i>Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή: η αναγωγή ενός δημοφιλούς κωνσταντινουπολίτικου εικονογραφικό θέματος σε έμβλημα και η διάχυσή του στα όρια της οθωμανικής επικράτειας κατά τον 19^ο αιώνα</i>

13:00-13:20 Μαρία Μαντουβάλου , <i>Το «προπεφοιβασμένον», οι «προδιατεθρυλημένοι χρησμοί» (Ευγ. Βούλγαρις) και οι φρουροί της διαχρονικής μνήμης της Βασιλεύουσας</i>	
---	--

13:20-14.00 Συζήτηση

Κεντρική Αίθουσα	Αίθουσα Σινιόσογλου
5η Συνεδρία Προεδρείο: Μαρία Ευθυμίου	5η Συνεδρία Προεδρείο: Αιμιλία Θεμοπούλου
Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
17:00- 17:20 Φ. Παππάς , Συμβολή στην ιστορία των λογοτεχνικών επιφυλλίδων: οι εφημερίδες της Κωνσταντινούπολης και τα εκδοτικά τους καταστήματα	17:00 – 17:20 Δ. Κοντογεώργης , <i>Ο Έλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἱ ἑλληνικὲς συσσωματώσεις τῆς Ρουμανίας. Συγκλίσεις καὶ ἀποκλίσεις</i>
17:20- 17:40 Κ. Σβολόπουλος , <i>Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης και η τάση των μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ)</i>	17:20 – 17:40 Λίλα Θεοδωρίδου–Σωτηρίου, Σ. Τσιλένης , <i>Ο αρχιτέκτων-αρχαιολόγος Πελοπίδας Δ. Κούππας και ο ΕΦΣΚ: κείμενα και σχέδια</i>
17:40 - 18:00 Α. Ζωγράφος , <i>Στην υπηρεσία της Μεγάλης Ιδέας: οι Κωνσταντινουπολίτες εθελοντές στη διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας</i>	17:40 – 18:00 Π. Λάζος , <i>Επιστημονικά όργανα και Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολης</i>
18:00- 18:20 Α. Σταματίου , <i>Κωνσταντινουπολίτικος Ελληνισμός και Ελληνοτουρκικές Συνομιλίες 1949-55</i>	18:00- 18:20 Αναστασία Τσαπανίδου , <i>Έλληνες πολέμιοι και θεράποντες του σουλτάνου στην Κωνσταντινούπολη του 19^{ου} αιώνα</i>
18:20 - 18:40 Θ. Μαλκίδης , <i>Τα “Σεπτεμβριανά” μέσα από το κείμενο του “Ανωνύμου αυτόπτου μάρτυρος”</i>	

18.40-19.00 Συζήτηση

19.00-19.20 Διάλειμμα

Κεντρική Αίθουσα	Αίθουσα Σινιόσογλου
6η Συνεδρία Προεδρείο: Μαρία Μαντουβάλου	6η Συνεδρία Προεδρείο: Ειρήνη Αποστόλου
Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΣΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ	Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ
19:20-19:40 Παντοφίλη Βαρβαρήγου, <i>Η εικόνα της Πόλης στα Αναγνωστικά του Δημοτικού. Από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 έως την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο (1980)</i>	19:20 - 19:40 Μαρία Ψαρούδη, <i>Η Κωνσταντινούπολη μέσα από τα μάτια των περιηγητών</i>
19:40 - 20:00 Γεωργία Παπαγιαννίδου, <i>Η εικαστική παρουσία της Κωνσταντινούπολης μέσα από τα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια. Μία πρώτη προσέγγιση</i>	19:40 - 20:00 Γ. Ζώρας - Μαρία Σγουρίδου, <i>Από τον G. Casanova στον U. Eco: αντικατοπτρισμοί της Κωνσταντινούπολης . Συγκριτική προσέγγιση με τις αντίστοιχες απεικονίσεις της Βασιλεύουσας στο πεδίο της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας</i>
	20:00 - 20:20 Γκαμπριέλα Μακρή, <i>Η Πόλη στην ιταλική λογοτεχνία: η περίπτωση του Edmondo De Amicis και της Adele Cambria</i>

20.20-20.40: **Συζήτηση**

Λήξη εργασιών Συνεδρίου

**Επιρροές της νεώτερης
Κωνσταντινουπολίτικης Ψαλτικής Παραδόσεως:
Η περίπτωση της Θεσσαλικής Μαγνησίας**

Η Κωνσταντινούπολη θεωρείται -και, βεβαίως, όχι αδίκως- η κοιτίδα της ύστερης Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής ψαλτικής παραδόσεως, μία παράδοση η οποία αρρήκτως επιβίωσε -έπειτα από μακρά σειρά θρησκευτικών, ιστορικών, πολιτισμικών και ανθρωπολογικών εξελίξεων- έως την νεώτερη και σύγχρονη φάση της ιστορίας του Ελληνισμού. Στις αρχές του Κ' αιώνας, η ανάπτυξη των νέων τεχνολογικών ανακαλύψεων ευνόησε τις πρώτες ηχητικές καταγραφές της κωνσταντινουπολίτικης Ψαλτικής Τέχνης, επιφέροντας ως πρωτόγνωρες συνέπειες, αφενός, την πλατιά διάδοση αυτής σε όλον τον ορθόδοξο χριστιανικό κόσμο και/αλλά, αφετέρου, την έναρξη της τυποποιήσεώς της, καθώς και την, υπό την επίδραση αυτής, τυποποίηση των ποικίλων κατά τόπους περιφερειακών ψαλτικών παραδόσεων. Τί συνέβαινε, όμως, έως την εποχή αυτή, ειδικότερα κατά την λεγόμενη νεώτερη ιστορική φάση της (όλος ο ΙΘ' αιώνας); Η κωνσταντινουπολίτικη ψαλτική παράδοση ήταν άγνωστη στον ευρύτερο Ελλαδικό χώρο; Υπήρξαν επιρροές της εν λόγω παραδόσεως στα τοπικά ψαλτικά ύφη και, εάν ναι, βάσει ποίων δυνάμεων και αιτίων επήρχοντο οι επιρροές αυτές; Η μελέτη της τοπικής ψαλτικής παραδόσεως της θεσσαλικής Μαγνησίας σε τί μπορεί να δια φωτίσει την σχετική έρευνα και ποιες απαντήσεις μπορεί να δώσει στα δύο ανωτέρω ερωτήματα; Μπορεί η Μαγνησία να αποτελέσει αντιπροσωπευτικό ερευνητικό δείγμα για την μελέτη της νεώτερης και σύγχρονης Ψαλτικής Τέχνης των κατά τόπους ελληνορθόδοξων εκκλησιαστικών κοινοτήτων και να οδηγήσει σε γενικότερα επιστημονικά συμπεράσματα;

Εισαγωγή

Ο μακαριστός πηλιορείτης Πρωτοψάλτης, μελουργός και μουσικοδιδάσκαλος Κωνσταντίνος Κουτούμπας (1894-1983), γεννημένος στον Άγιο Βλάσιο Πηλίου, μαθητής, αρχικώς, του σπουδαιότατου Πρωτοψάλτου και μουσικοδιδασκάλου *Κατσιρέλου* (;), ο οποίος όπως και άλλοι μουσικοί του Πηλίου είχε μαθητεύσει στην Πατριαρχική Μουσική Σχολή Κωνσταντινουπόλεως, και μετέπειτα του επιστήμονος μουσικού *Νικ. Αθ. Χρυσοχοΐδου*, μαθητού του Κων. Ψάχου, σε ένα μουσικό αυτόγραφο τετράδιό του σημειώνει για την θεσσαλική Μαγνησία, ότι από αυτήν «*διεσπάρη η Εκκλησιαστική Μουσική Παράδοση του Οικουμενικού Πατριαρχείου από το 1830 στην υπόλοιπη Ελλάδα*». Υπερβολή πατριδολατρίας ή τεκμηριωμένη άποψη; Ποιά η σχέση της Μαγνησίας με την ψαλτική παράδοση του Οικουμενικού Πατριαρχείου ειδικώς και

της Κωνσταντινουπόλεως γενικότερα; Πριν προχωρήσω επί του κυρίως θέματος, είναι ανάγκη να προσδιορίσω τον όρο «νεώτερη» ψαλτική παράδοση.

Σήμερα, όλο και περισσότερο τείνουμε να αποφεύγουμε τον όρο Βυζαντινή¹ Μουσική, ο οποίος μέχρι πρότινος χαρακτήριζε τη μουσική των ορθόδοξων λειτουργικών ύμνων, όπως εύστοχα παρατηρεί στην σπουδαία παλαιότερη μελέτη του, *Αρμόνιον και Ορθόδοξος Πνευματικότητα*, ο π. Γεώργιος Μεταλληνός. Σήμερα, θα πρέπει να χρησιμοποιούμε τον όρο Βυζαντινή Μουσική μόνον ως χρονικό προσδιορισμό, ο οποίος αφορά στην ελληνόφωνη εκκλησιαστική μουσική της βυζαντινής εποχής, αντιδιαστέλλοντας αυτόν από τους άλλους χρονικούς προσδιορισμούς μεταβυζαντινή, νεώτερη και σύγχρονη Ψαλτική Τέχνη. Αρχίζοντας από το τέλος,

- ως **σύγχρονη** Ψαλτική Τέχνη ορίζουμε την Εκκλησιαστική Μουσική από τα μέσα του α΄ τετάρτου του Κ΄ αιώνας έως σήμερα, με κριτήριο ότι τότε έχουμε τις πρώτες ηχητικές καταγραφές ψαλτών σε δίσκους γραμμοφώνου,
- ως **νεώτερη** Ψαλτική, ορίζουμε την λατρευτική μουσική της Ανατολικής Εκκλησίας από τις αρχές περίπου του ΙΗ΄ αιώνας έως τα τέλη του ΙΘ΄, με κριτήριο την μουσική και γενικότερη νεωτερικότητα και τον έντονο μουσικό συγκρητισμό, τα οποία παρατηρούνται την περίοδο αυτή, τα αίτια των οποίων δεν είναι του παρόντος να αναφέρω και σχολιάσω, και, άρα,
- ως **μεταβυζαντινή** Ψαλτική ορίζεται, τελείως συμβατικώς, η Εκκλησιαστική Μουσική από την πτώση της Πόλεως ως τα τέλη του ΙΖ΄ ή τις αρχές του ΙΗ΄ αιώνας, η οποία, πάντως, τεχνικώς και μορφολογικώς δεν διαφοροποιείται σε τίποτε από την **βυζαντινή** Παπαδική Τέχνη.

Στην ανακοίνωσή μου, λοιπόν, θα αναφερθώ στις επιρροές της νεώτερης Κωνσταντινουπολίτικης Ψαλτικής Παραδόσεως (από τις αρχές περίπου του ΙΗ΄ αιώνας έως τα τέλη του ΙΘ΄), φέροντας ως παράδειγμα την περίπτωση της ψαλτικής παραδόσεως της ιδιαίτερης πατρίδος μου, της Θεσσαλικής Μαγνησίας, με την οποία έχω στο παρελθόν ασχοληθεί κάπως συστηματικά.

1. Αίτια, αφορμές και μέσα διαδόσεως της Κωνσταντινουπολίτικης Ψαλτικής Παραδόσεως

Είναι αυτονόητο, ότι η Βασιλεύουσα ως πολιτικό, θρησκευτικό, πολιτισμικό και ιδεολογικό κέντρο επηρέαζε με την ακτινοβολία της όλα τα μικρότερα πολιτικά και θρησκευτικά κέντρα. Η επιρροή αυτή γίνεται με πλείστους αυτονόητους τρόπους, επί παραδείγματι, μέσω οικονομικών και εμπορικών συναλλαγών, θρησκευτικών δεσμών,

---

¹ Ο Ιερώνυμος Βολφ (Hieronymus Wolf, 13.08.1516 - 08.10.1580) υπήρξε Γερμανός Ουμανιστής και φιλόλογος. Θεωρείται ιδρυτής της Βυζαντινολογίας και εισηγητής του χαρακτηρισμού «Βυζαντινός» (λήμμα ληφθέν στις 2/11/16).

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%99%CE%B5%CF%81%CF%8E%CE%BD%CF%85%CE%BC%CE%B%CF%82_%CE%92%CE%BF%CE%BB%CF%86

εκπαιδευτικών ενδιαφερόντων, προσκυνηματικών περιηγήσεων ή και περιηγήσεων αναψυχής, και τα όμοια. Στο χώρο, τώρα, της Εκκλησίας και συγκεκριμένα σε ό,τι αφορά στην Ψαλτική Τέχνη, οι επιρροές του Κωνσταντινουπολίτικου μελοποιητικού και ερμηνευτικού ύφους έρχονται ως φυσικό αποτέλεσμα των εξής:

α) Εκλογές και ενθρονίσεις Επισκόπων και Μητροπολιτών του κλίματος του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην περιφέρεια. Αυτοί, φυσικά, μεταφέρουν και καθιερώνουν στις επαρχίες τους την Κωνσταντινουπολίτικη ψαλτική παραδοση.

β) Αποδημίες νέων στην Πόλη για εκκλησιαστικές και θεολογικές σπουδές, όπου -ίσως χωρίς να είναι αρχική τους επιδίωξη-, έρχονται σε επαφή με τη λατρευτική αίγλη και μουσική λαμπρότητα των Πατριαρχικών ιερών Ακολουθιών.

γ) Επί τούτου, αποδημίες για εκκλησιαστικές μουσικές σπουδές δίπλα στους περίφημους Πατριαρχικούς Πρωτοψάλτες, Λαμπαδαρίους και Δομεστίκους, σε αυτήν την περίπτωση όχι μόνο νέων αλλά και ηλικιωμένων ανδρών, οι οποίοι ασχολούνται με την Ψαλτική και φεύγουν για κάποιο διάστημα στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να εμπλουτίσουν τις μουσικές-τυπικοτελετουργικές τους γνώσεις, αλλά και να αποκτήσουν το περίφημο Πατριαρχικό ψαλτικό ύφος.

δ) Πάντως, δεν είναι λίγοι και οι περιοδεύοντες διδάσκαλοι της Ψαλτικής, μοναχοί κυρίως, οι οποίοι έχοντας καταρτισθεί στην Κωνσταντινούπολη, διέρχονται την ύπαιθρο, εγκαθίστανται σε διάφορες επαρχιακές πόλεις, όπου βρίσκουν ενδιαφερόμενους να σπουδάσουν την Ψαλτική και παραμένουν σε αυτές όσο υπάρχει σχετικό έμψυχο υλικό προς διδασκαλία².

ε) Μετακινήσεις ομάδων από την περιφέρεια στην Πόλη για επαγγελματικούς λόγους. Τα πρόσωπα αυτά, μόλις φθάνουν στην Πρωτεύουσα, σπεύδουν να εύρουν καταφύγιο στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, όπου μαγεύονται από το τελετουργικό και ψαλτικό μεγαλείο της Μ.Χ.Ε. και των Ψαλτών, που υπηρετούν τα

---

² Σημειώνω εδώ μία περίπτωση, του μουσικοδιδασκάλου, μελουργού και κωδικογράφου Παύλου ιερέως Σκοπελίτου (γ' τέταρτο ΙΖ' - α' τέταρτο ΙΗ' αιώνα), ο οποίος απαντά στις χειρόγραφες μουσικές πηγές ως «Παύλος ιερέως Σκοπέλου», ενώ στην Ανθολογία Ι. Μονής Ιβήρων Αγ. Όρους 998, μέσα ΙΗ' αιώνα (φ. 132β) υπάρχει η ένδειξη: «Παύλου ιερέως εκ της επαπύλου της Βοιωτίας». Από την ταύτιση των μελών αποδεικνύεται, πως πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο, το οποίο ίσως καταγόταν από τις Θήβες της Βοιωτίας αλλά, όπως φαίνεται, έδρασε ως κληρικός στη Σκόπελο και πολιτογραφήθηκε Σκοπελίτης. Από ένα πολύτιμο αθηναϊκό αυτόγραφο του, την Παπαδική Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος (Ε.Β.Ε.) 900/902, αντλούνται πολλές και χρήσιμες πληροφορίες για τη δράση του. Έτσι, μαθαίνουμε, πως ο Παύλος υπήρξε μαθητής του περίφημου γραφέα και μελουργού Κοσμά Μακεδόνας του Ιβηρίτου, μαθητού με τη σειρά του τού σπουδαίου μελουργού Μπαλασίου ιερέως και Νομοφύλακος της Μ.Χ.Ε.. Αλλά, ο Παύλος υπήρξε και ένας δραστήριος περιοδεύων διδάσκαλος της Ψαλτικής Τέχνης με πολυκύμαντο βίο. Πολύ ενδιαφέρον είναι το επόμενο ιδιόγραφο σημείωμά του (το έτος 1708) στον εν λόγω κώδικα: «Εις τους 1696 εμίσεισα από την Κωνσταντινούπολη και επήγα εις την Σκόπελον, και απ' αυτήν εις τ' Ανάπλι (Αυγούστου α') και από κει εις την Καλαμάτα, εις αυτήν πλησίον λεγόμενον νησί έμεινα και εσπούδαζα μαθητάς την μουσικήν και πάλιν εις την Καλαμάτα, και μετέπειτα εις την Μονεμβασία χρόνον έναν, τέλος πάντων έξω από τον Μωρέαν και εις την Μύλον και απ' αυτήν εις την Εύριπον και ο πανάγαθος Θεός κατενοδώσει εις καλήν μετάνοιαν» (φ. 283α).» Βλ. Κωνσταντίνου Χαριλ. Καραγκούνη, *Η Παράδοση και Εξήγηση του Μέλους των Χερουβικών της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Μελοποιίας*, Διδακτορική Διατριβή, Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, σειρά Μελέται 7, εκδότης Γρ. Θ. Στάθης, Αθήναι 2003, σελ. 426 - 428.

ιεροψαλτικά Αναλόγια αυτής.

ς) Αντιστρόφως, δεν είναι λίγοι οι Πολίτες που εγκαθίστανται στην περιφέρεια για εμπορικούς και γενικότερους επαγγελματικούς λόγους, κουβαλώντας μαζί τους την ψαλτική τους παράδοση.

ζ) Στα δύσκολα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασεως, εξάλλου, μεγάλος αριθμός Ρωμιών φεύγει από την Κωνσταντινούπολη εξαιτίας του φόβου αντιποίνων εναντίον τους. Έτσι, πολλοί εθελούσιοι πρόσφυγες Ψάλτες και μουσικοδιδάσκαλοι γίνονται αφορμή να εμπλουτιστεί ποσοτικώς και ποιοτικώς το ιεροψαλτικό δυναμικό της περιφέρειας.

η) Αγορές επί παραγγελία μουσικών χειρογράφων κωδίκων, από την Πόλη και τους επαγγελματίες αντιγραφείς - κωδικογράφους, σπουδαίους τεχνίτες, που επιτηδεύονται σε αυτήν.

θ) Ακόμη, αργότερα, μετά το 1820, όπου έχουμε την άνθιση της μουσικής τυπογραφίας, τα Συνδρομητάρια των εκκλησιαστικών μουσικών εκδόσεων είναι κατάμεστα από ονόματα συνδρομητών της περιφέρειας, οι οποίοι αναζητούν, διψούν, - θα αποτολμούσα- να αποκτήσουν και να μελετήσουν τα νεοφανή μελοποιήματα των Πολιτών μουσικοδιδασκάλων.

ι) Τέλος, από το 1814 και εξής, όταν ανακαλύφθηκε και εφαρμόστηκε γενικευμένα το νέο αναλυτικό σύστημα γραφής της Εκκλησιαστικής Μουσικής, η περίφημη Νέα Μέθοδος αναλυτικής σημειογραφίας, η οποία απλούστευσε την από δέκα περίπου αιώνες παλαιά στενογραφική και μνημοτεχνική μέθοδο μουσικής γραφής, τότε, λοιπόν, νέοι μουσικοδιδάσκαλοι, έχοντες αποφοιτήσει ως πτυχιούχοι από την Πατριαρχική Μουσική Σχολή, όπου δίδασκαν οι περίφημοι Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ και Γρηγόριος Πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε., εξαπολύονται στα τέσσερα σημεία του ορίζοντος, μετέφεροντας την Κωνσταντινουπολίτικη ψαλτική παράδοση σε κάθε ορθόδοξη κοινότητα της Ανατολής και των Βαλκανίων.

Με όλους, λοιπόν, τους ανωτέρω τρόπους, ίσως και με άλλους ακόμη, μεταφέρεται, ακόμη και σήμερα, η Κωνσταντινουπολίτικη Ψαλτική Τέχνη και μπολιάζει την Ορθόδοξη Λατρεία, οπουδήποτε στην υφήλιο υπάρχουν Ορθόδοξες χριστιανικές κοινότητες, μάλιστα, όχι μόνον ελληνόφωνες.

Με όσα έως τώρα σημειώθηκαν, δίδεται, νομίζω, απάντηση εν συντομία στα δύο ερωτήματα, τα οποία εισαγωγικώς ετέθησαν: α) Τί συνέβαινε κατά τη λεγόμενη νεώτερη ιστορική φάση της ψαλτικής τέχνης (κατά τον ΙΘ΄ αιώνα), κατά πόσο η κωνσταντινουπολίτικη ψαλτική παράδοση ήταν γνωστή στον ευρύτερο Ελλαδικό χώρο και β) ποιες υπήρξαν οι επιρροές της εν λόγω παραδόσεως στα τοπικά ψαλτικά ύφη και βάσει ποίων δυνάμεων και αιτίων επήρχοντο οι επιρροές αυτές.

2. Επιρροές της Κωνσταντινουπολίτικης Ψαλτικής Παραδόσεως στην Θεσσαλική Μαγνησία

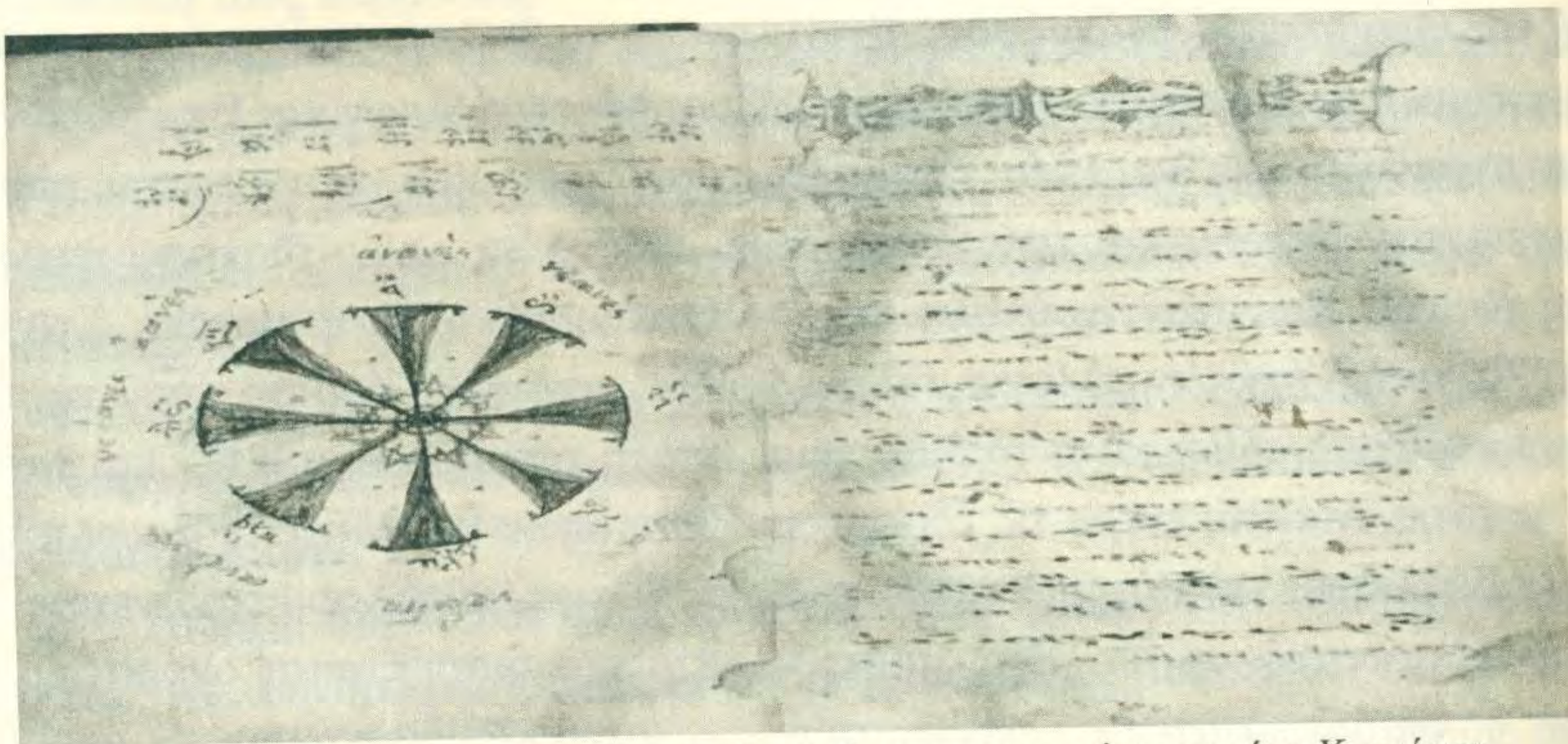
Από τις ανωτέρω συνθήκες δεν ήταν, βεβαίως, δυνατόν να διαφοροποιηθεί η περιοχή της Θεσσαλικής Μαγνησίας. Είναι κυρίως το Πήλιον όρος με τα κεφαλοχώρια του -τα ιστορικά πηλιορείτικα χωριά με τις έδρες Μητροπόλεων και Επισκοπών, με την πλούσια ανάπτυξη της ναυτιλίας, επομένως του εμπορίου, και με την ουσιαστική καλλιέργεια των τεχνών και των γραμμάτων- εκείνο το οποίο διατηρεί στενότετους δεσμούς με την Κωνσταντινούπολη και το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Στο πλαίσιο αυτό, η Ψαλτική Τέχνη της Μαγνησίας γνωρίζει σημαντική άνθιση κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, ιδίως κατά το διάστημα μεταξύ των μέσων του ΙΖ' και των μέσων του ΙΘ' αιώνας. Με επίκεντρο τις έδρες των Επισκοπών και Μητροπόλεων η Ψαλτική Τέχνη επιβάλλεται γενικότερα στην περιοχή, όπως αυτό συμπεραίνεται από τις χειρόγραφες μουσικές πηγές. Εδώ μαρτυρούνται και διασώζονται ονόματα και έργα δεκάδων σπουδαιότατων μελουργών, μουσικοδιδασκάλων, ιεροψαλτών, κωδικογράφων ή απλώς κτητόρων χειρογράφων Εκκλησιαστικής Μουσικής, οι οποίοι είτε έζησαν και έδρασαν στη Μαγνησία, αλλά έγιναν ευρύτερα γνωστοί με τη διάδοση των έργων τους, είτε έφυγαν από τη Μαγνησία, διαπρέποντας στα μεγάλα εκκλησιαστικά κέντρα, κυρίως δε στην Κωνσταντινούπολη.

Αδιάψευστα τεκμήρια των στενών σχέσεων της Μαγνησίας με την Κωνσταντινούπολη είναι οι σωζόμενοι στις τοπικές συλλογές χειρόγραφοι μουσικοί κώδικες. Η μελέτη αυτών αναδεικνύει την επίδραση της Κωνσταντινουπολίτικης ψαλτικής παραδόσεως στη Μαγνησία με πολλούς τρόπους:

α) Αντιγράφεται σε μουσικούς κώδικες το Κωνσταντινουπολίτικο ψαλτικό ρεπερτόριο ή παραγγέλλονται και αγοράζονται από την Πόλη ψαλτικά χειρόγραφα, το περιεχόμενο των οποίων χρησιμοποιείται στη λατρευτική πράξη των ιερών ναών και μονών της Μαγνησίας³.

³ Ενδεικτικώς σημειώνω μερικά τέτοια μουσικά χειρόγραφα, τα οποία εναπόκεινται σε Μαγνησιώτικες βιβλιοθήκες και συλλογές χειρογράφων. Η Φιλάρχαιος Εταιρεία Αλμυρού «Η ΟΘΡΥΣ» (Φ.Ε.Α.), διασώζει μεταξύ άλλων τους κώδικες Φ.Ε.Α. 13, Αναστασιματάριον - Ανθολογία, α' ήμισυ ΙΗ' αιώνας, αντίγραφο του Αναστασιματαρίου του σπουδαίου μεταβυζαντινού μελουργού Παναγιώτη νέου Χρυσάφη και Πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. κατά τον ΙΖ' αιώνα [Φωτογραφία 01], και Φ.Ε.Α. 17, Εγκόλπιον Αναστασιματάριον του έτους 1770, ομοίως Αναστασιματάριον του νέου Χρυσάφου [Φ. 02]. Ακόμη, τον Φ.Ε.Α. 12, Στιχηράριον του Ενιαυτού, β' ήμισυ ΙΖ' αιώνας, ένα καλαίσθητο αντίγραφο του Στιχηραρίου του όλου ενιαυτού του μεταβυζαντινού μελουργού Γερμανού αρχιερέως Νέων Πατρών (αρχές β' τετάρτου - μέσα δ' τετάρτου ΙΖ' αι.), μαθητού του ανωτέρω νέου Χρυσάφου [Φ. 03] (η συλλογή ανήκει πλέον στη δικαιοδοσία του Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου). Η ιστορική Μονή Παναγίας Ξενιάς Αλμυρού (Κάτω Ξενιά) σήμερα έχει στην κατοχή της το μουσικό χειρόγραφο Ξενιάς 23, ένα καλαίσθητο και πλούσιο Καλοφωνικό Στιχηράριο του ΙΗ' αι., αντίγραφο του Στιχηραρίου του ανωτέρω Γερμανού αρχιερέως Νέων Πατρών. Στο φ. 1α είναι σημειωμένος ο ακριβής τίτλος του βιβλίου: «*Αρχή συν Θεώ αγίω Στιχηράριον Καλοφωνικόν, ποίημα και ποιηθέν παρά κυρ Γερμανού Αρχιερέως Νέων Πατρών εκ Τίρναβου. Μην Σεπτέμβριος, εις την α' Αρχή της Ινδίκτου, ήτοι του νέου έτους και μνήμη του οσίου πατρός ημών Συμεών του Στυλίου, Στιχηρά ιδιόμελα του οσίου, Δόξα, ήχος πλ. α', Όσιε πάτερ, καλήν εφεύρες κλίμακα...*». [Φ. 04 - 07] Και άλλα. Για όλα τα ανωτέρω βλ. Κωνσταντίνου Χαριλ. Καραγκούνη, *Οκτώ Μουσικά Χειρόγραφα από την Περιοχή Αλμυρού της Μαγνησίας*, Πρώτο Παγκόσμιο Συνέδριο: *BYZANTINOS MOYSIKOS POΛITISMOS* του American Society

β) Είναι γνωστοί και αγαπητοί στη Μαγνησία οι Πολίτες μελουργοί (Πρωτοψάλτες, Λαμπαδάριοι και μουσικοδιδάσκαλοι της Μ.Χ.Ε. ή εκτός αυτής)⁴, το ψαλτικό ύφος των οποίων μιμούνται ή προσπαθούν να μιμηθούν οι εντόπιοι μουσικοί.

Φ. 01 - Χφ. ΦΕΑ 13, φ. 15β-16α, αρχή του Αναστασιματαρίου του νέου Χρυσάφου

Φ. 02 - Χφ. ΦΕΑ 17, φ. 10α

Φ. 03 - Χφ. ΦΕΑ 12, φ. 2α (κώδιξ ακέφαλος)

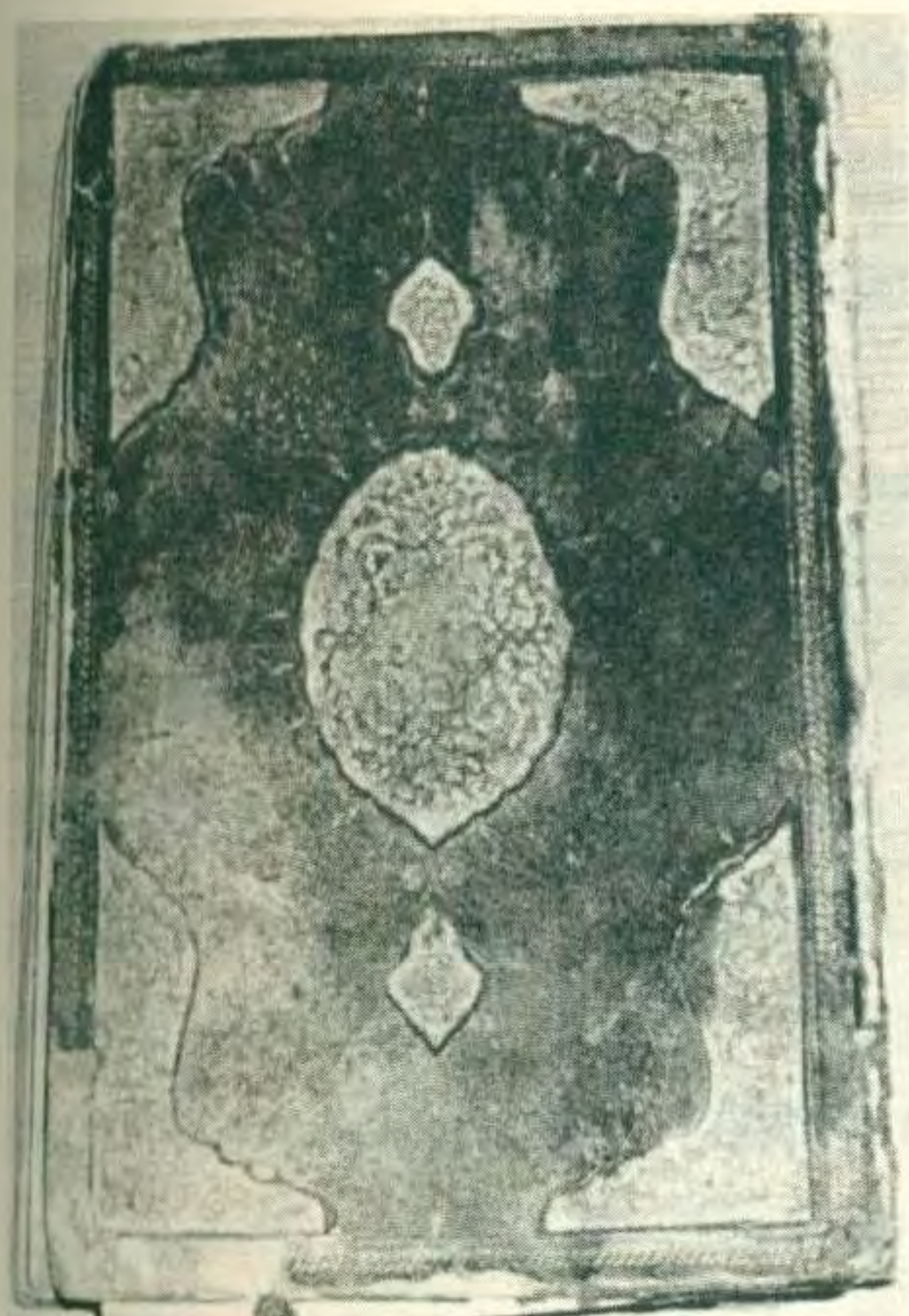
of Byzantine Music and Hymnology (Αθήνα, 10–15 Σεπτεμβρίου 2007, Διεθνές Πανεπιστημιακό Κέντρο ΑΙΤ Παιανίας), ηλεκτρονική έκδοση στο Proceedings of the 1st International Conference of the ASBMH, σελ.599-667, (<http://www.asbmh.pitt.edu/page12/Karagounis.pdf>, ανακτήθηκε την 16η Νοεμβρίου 2016).

⁴ Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του φιλομούσου ιεράρχου Δημητριάδος και Ζαγοράς Αθανασίου, ο οποίος, σύμφωνα με μαρτυρίες μουσικών κωδίκων, στάθηκε αφορμή να εμπλουτιστεί το μεταβυζαντινό ψαλτικό ρεπερτόριο με ένα μουσικό βιβλίο, που έμελε να καταστεί κορυφαίο και να χαρακτηριστεί «στίλβωτρον των ιεροσαλτών». Πρόκειται για το Δοξαστάριον Ιακώβου Πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. (+ 1800), το οποίο παραδίδεται με τον τίτλο: «Δοξαστικά των δεσποτικών και θεομητορικών εορτών και λοιπών εορταζομένων αγίων και άλλα τινά Ιδιόμελα του Τριωδίου και Πεντηκοσταρίου συντεθέντα κατά συντομώτερον τρόπον εκ θέσεων στιχηρών τε και ειρμολογικών παρά κυρ Ιακώβου και Πρωτοψάλτου της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας, δι' αιτήσεως του πανιερωτάτου Μητροπολίτου, Αγίου Δημητριάδος και Ζαγοράς κυρίου Αθανασίου, φιλομούσω γνώμη κινηθέντος προς πλείονα καλλωπισμόν της εκκλησιαστικής ακολουθίας.» Αντίγραφα του χειρογράφου απαντούν πολλά, σε διάφορες βιβλιοθήκες και συλλογές εναποκειμένα. Εδώ μεταφέρθηκε η αναγραφή τού κώδικος Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους 1266 - I/182, του ΙΗ' αιώνας. Βλ. σχετικώς, Κωνσταντίνου Χαριλ. Καραγκούνη, *Η Ψαλτική Τέχνη στη Μαγνησία*, άρθρο - αφιέρωμα (σελ. 4 - 75) στην Τριμηνιαία Περιοδική Έκδοση του Δήμου Βόλου «ΕΝ ΒΟΛΩ», τεύχος 34 -35, Ιούλιος - Δεκέμβριος 2009, εκδότης Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου (ΔΗ.Κ.Ι. Βόλου), σελ. 28.

γ) Είναι περιζήτητα τα μουσικά αυτόγραφα των ανωτέρω, τα εμπεριέχοντα τις σπουδαίες μελοποιήσεις τους, όπως φαίνεται από την ύπαρξη αρκετών τέτοιων, πολύ σπουδαίων, κωδίκων εναποκειμένων σε βιβλιοθήκες και συλλογές χειρογράφων τής Μαγνησίας⁵.

⁵ Η Μαγνησία έχει να καυχάται για τρία σπουδαία αποκτήματα, αυτόγραφα εξόχων μεταβυζαντινών μελουργών, της κλασικής Κωνσταντινουπολίτικης ψαλτικής παραδόσεως. Πρόκειται για: α) Τον κώδικα Φ.Ε.Α. 15, Αναστασιματάριον-Ανθολογία, του έτους 1672, [Φ. 08] αυτόγραφο ενός από τους μεγαλύτερους μελουργούς και διδασκάλους της Ψαλτικής Τέχνης κατά τον ΙΖ' αιώνα, του Παναγιώτου νέου Χρυσάφου, Πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. στην Κωνσταντινούπολη. Στο φ. 248β κάτω από μικρό επίτιτλο κόσμημα ο νέος Χρυσάφης αναγράφει τον γνωστό και από άλλα μουσικά αυτόγραφα του κολοφώνα [Φ. 09]. Από αυτόν εξάγεται με βεβαιότητα ο χρόνος γραφής του κώδικος και, φυσικά, ο κωδικογράφος: «Είληφε τέλος η παρούσα ασματομεληρρυτόφθογγος βίβλος εν έτει από μεν της κοσμοποιίας ζρπ', από δε της ενσάρκου οικονομίας του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού αχοβ', σεπτεβρίω (sic) ζ', ινδικτιώνος ια'. Ετελειώθη ουν διά συνδρομής και εξόδου και μείζωνος επιμελείας του εν ιεροδιακόνοις κυρίου κυρίου Αυξεντίου και δευτερεύων (sic) της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας, υπάρχοντος γέννημα και θρέμα της επαρχίας Λαρίσης, εν χώρα καλουμένη Τρινόβου (sic), ήτοι μεν καιρῶ αρχιερατεύοντος εν Κωνσταντινουπόλει του παναγιωτάτου, λογιωτάτου τε και Οικουμενικού Πατριάρχου κυρίου κυρίου Διονυσίου, του κωνσταντινοπολίτου (sic). Εγράφη δε παρ' εμού του ευτελούς και ελαχίστου και αμαθούς, αμαρτωλού τε υπέρ πάντας Χρυσάφου, δήθεν και Πρωτοψάλτου της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας, ου μέντοι κατά το κείμενον των παλαιών εκτονισθείσα, αλλ' εν καινώ τινι καλλωπισμῶ και μεληρρυτοφθόγγοις νεοφανέσι θέσεσι, καθάπερ τα νυν ασματολογείται τοις μελωδούσιν εν Κωνσταντινουπόλει. Τούτο τοίνυν, όσον το κατ'εμέ εφικτόν παρ' εμαυτού γέγονε, κατά την ην παρέλαβον εισήγησιν παρά του εμού διδασκάλου, κυρ Γεωργίου του Ραιδεστινού και Πρωτοψάλτου της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας, εκτεθηκῶς και τονίσας. Τοις δε τελειωτέροις, εμπειροτέροις τε και πολυμαθεστέροις εκκείσθω, των μεν αποδεομένων εις αναπλήρωσιν, των δε ουκ ορθῶς προβάντων εις επανόρθωσιν. Όσοι δε των ευσεβῶν και ορθοδόξων χριστιανῶν του γένους των Γραικῶν και της αφ' Ελλάδος ριζουχίας, εντυγχάνοντες τῶ μικρῶ πονήματι τούτῶ, ασματομελωδείτε, και ψάλλοντες αινείτε Θεόν τον εν υψίστοις, εις ύμνον και δοξολογίαν της Τρισηλίου και τρισακτίνου αυτού Θεότητος, ασματοφωνίαις επιμελούμενοι, μέμνησθε καμού του ευτελούς συγγραφέως και αμαρτωλού διά τον Κύριον, όπως έξωμεν άμα παρά Θεού τον μισθόν υπέρ της υπεραλλήλων προς αυτόν εντεύξεως και αξιωθείμεν εν τη Δευτέρα παρουσία και φρικτή ημέρα της κρίσεως της δεξιάς μερίδος του απροσωπολήπτου και αδεκάστου δικαίου κριτού, του γλυκυτάτου Ιησού Χριστού του Θεού ημών. Αμήν. Ο δε βουληθείς πλεονέκτω και κλοπίμῳ χειρί καθαρπάσαι και αποστερρήσαι, έχοι τας αράς των αγίων Πατέρων, και η μερίς αυτού μετά του προδότου Ιούδα και των σταυρωσάντων τον Κύριον και έχοι τον Θεόν και τους αγίους αυτού αγγέλους πολεμίους αυτό εν ημέρα της κρίσεως. Αμήν. Αμήν. Αμήν :-» Βεβαιωμένα, λοιπόν, γραφέας του κώδικα Φ.Ε.Α. 15 είναι ο Πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε. Παναγιώτης ο νέος Χρυσάφης κατά τον Σεπτέμβριο του έτους 1672. Παρά την κακή του κατάσταση, το χειρόγραφο έχει τεράστια αξία. β) Τον Φ.Ε.Α. 16 [Φ. 10], Δοξαστάριον Πέτρου Πελοποννησίου Λαμπαδαρίου της Μ.Χ.Ε. (+ 1778) του έτους 1806, που αντέγραψε ο μαθητής του Πέτρος Βυζάντιος Πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε., επωνομαζόμενος Φυγάς, ο οποίος, εν τέλει υπογράφει το αυτόγραφο του. Στο φ. 2α [Φ. 11], κάτω από επίτιτλο κόσμημα, αναγράφεται ο τίτλος του έργου με κόκκινη μελάνη: «Δοξαστικά του Εσπερινού, αποστίχου τε και Και νυν του όλου ενιαυτού τῶν τε δεσποτικῶν και θεομητορικῶν εορτῶν και εορταζομένων αγίων, άτινα συνετέθησαν εκκλησιαστικῶς παρά του μουσικολογιωτάτου διδασκάλου κυρ Πέτρου Λαμπαδαρίου της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας του Πελοποννησίου δι' ιδίαν και κοινήν ωφέλειαν. Μην Σεπτέμβριος, εις την α' αρχή της Ινδίκτου ήτοι του νέου έτους και μνήμη του οσίου πατρός ημών Συμεών του Στυλίτου. Δόξα, ήχος πλ. β', Θεία Χάρις επηώρητο...». Η σημαντικότερη σημείωση του χειρογράφου είναι ο αυτόγραφος από τον Πέτρο Βυζάντιο κολοφώνας στο φ. 151β: «Κυρ Πέτρου Πρωτοψάλτου του Βυζαντίου: Ετελειώθη το παρόν, αως', Αυγούστου λα', ημέρα ς', ώρα δ', λεπτά κε'.» [Φ. 12] Ο Πέτρος Βυζάντιος παρέδωσε πλήθος αυτογράφων κωδίκων, βάσει των οποίων έγινε ταύτιση της γραφής του παρόντος έργου, αποδεικνύοντας τη γνησιότητά του. Το κύρος και η ποιότητα συγκρότησης του χειρογράφου από ένα μεγάλο εκπρόσωπο της Ψαλτικής Τέχνης του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κων/πόλεως προσδίδει στον κώδικα μεγίστη καλλιτεχνική και ιστορική αξία, η παρουσία του δε στην περιοχή του Αλμυρού μαρτυρεί τις στενές επαφές της περιοχής με την Πόλη και τη γνήσια πατριαρχική ψαλτική παράδοση. (Για τα ανωτέρω χειρόγραφα βλ, Κ. Χ. Καραγκούνη, *Οκτώ Μουσικά Χειρόγραφα...*, ό.π., σελ. 599 - 667.) γ) Τον μουσικό κώδικα της Ι. Μονής Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Πηλίου, ολοκληρωμένο στις

Φ.08 - Χφ. ΦΕΑ 15, όπισθεν εξώφυλλο

Φ.09 - Χφ. ΦΕΑ 15, φ. 248β-249α, ο κολοφών του νέου Χρυσάφου

Φ.10 - Χφ. ΦΕΑ 16, εμπρόσθιο εξώφυλλο

Φ.11 - Χφ. ΦΕΑ 16, φ. 1β-2^α

δ) Ανθολογούνται και διασώζονται στα μουσικά χειρόγραφα, ονόματα και έργα Μαγνήτων ψαλτών, μουσικοδιδασκάλων, μελουργών και κωδικογράφων, οι οποίοι είτε διετέλεσαν στελέχη της Μ.Χ.Ε., είτε υπήρξαν μαθητές περιφήμων Πατριαρχικών διδασκάλων και μετέπειτα επέστρεψαν στην περιοχή, κομίζοντας και την στενή Πατριαρχική ή την ευρύτερη Κωνσταντινουπολίτικη ψαλτική παράδοση⁶.

⁶ Ο υπ' αριθμόν 23 προμνημονευθείς κώδικας της Μονής Παναγίας Ξενιάς Αλμυρού (Κάτω Ξενιά), επί παραδείγματι, είναι χρονολογημένος και ενυπόγραφος. Δύο φορές αποκαλύπτεται ο γραφέας του. Πρώτα, στο φ. 367α: «Τέλος του Τριωδίου. Ετελειώθη εις Πλάτανον εις τους αμοζ' (1777), Αυγούστου η', εκ χειρός Αναγνώστη εκ Τρίκερι, μαθητού Στέργιου εκ Τίρναβου και εύξασθε υπέρ αυτών.» Έπειτα στο φ. 404α: «Τέλος

Φ.12-Χφ.ΦΕΑ 16, φ.151β-152α, κολοφών Πέτρου Βυζαντίου

Φ. 13 - Χφ Ι.Μ.Ταξιαρχών Πηλίου, Ιωάννης Τραπεζούντιος

του Πεντηκοσταρίου. Ετελειώθη εις Πλάτανον εις τους αφοβ' η αφοζ', Ιουλίου γ', εκ χειρός Αναγνώστου εκ Τρίκερι, μαθητού Στεργίου εκ Τίρναβου και εύξασθε υπέρ αυτών του ευτελούς (sic).» Ο κωδικογράφος δηλώνει μαθητής ενός γνωστού μεταβυζαντινού μελουργού, του Στεργίου Τυρναβίτου [Φ. 04-05], ο τελευταίος, όμως, είναι γνωστόν, ότι υπήρξε μαθητής του περιφήμου Δανιήλ εκ Τυρνάβου, Πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. (α' ήμισυ ΙΗ' αιώνας). Βλ. Κ. Χ. Καραγκούνη, *Οκτώ Μουσικά Χειρόγραφα από την περιοχή Αλμυρού...*, ό.π., σελ. 599 - 667. Ακόμη, αξίζει να αναφερθεί ο μελουργός Ρηγίνος εκ κόμης Ζαγοράς, ένας από τους γνωστούς μαθητές του Πέτρου Πελοποννησίου, Λαμπαδαρίου της Μ.Χ.Ε. (+ 1778). Αξιόλογος μελουργός, εξηγητής μελών της παλαιάς στενογραφικής σημειογραφίας, συντμητής και κωδικογράφος με πολύπλευρο έργο, που όμως δε γνώρισε μεγάλη διάδοση. Για τον Ρηγίνο συλλέγονται πληροφορίες από το μοναδικό αυτόγραφό του, τον σπουδαίο μουσικό κώδικα Ι. Μονής Κουτλουμουσίου Αγίου Όρους 441, ολοκληρωμένο κατά την α' δεκαετία του ΙΘ' αιώνας. Η μαθητική σχέση του Ρηγίνου με τον Πέτρο Πελοποννήσιο δηλώνεται ευθύς εξ αρχής στο αυτόγραφό του Κουτλουμουσίου 441 (φ.1α), όπου αναγράφονται τα εξής: «Παλαιά κατ' ήχον Κεκραγάρια, άτινα εξηγήθησαν παρά κυρ Πέτρου Λαμπαδαρίου του ημετέρου διδασκάλου προς ωφέλειαν των φιλομαθών.» Ακόμη, σε άλλο σημείο: «Χερουβικά κατ' ήχον, κυρ Πέτρου Λαμπαδαρίου και ημετέρου διδασκάλου» και «Έτερα Κοινωνικά κυρ Πέτρου Λαμπαδαρίου και ημετέρου διδασκάλου». Το μελοποιητικό έργο του Ρηγίνου είναι σημαντικά μεγάλο. Σημειώνουμε, όμως, δύο μόνο περιπτώσεις: α) «Κατ' ήχον Χερουβικά, κυρ Πέτρου Πρωτοψάλτου του Βυζαντέως, εν εκτάσει, εσυντομεύθησαν παρ' εμού» και β) «Δύναμις του Κορώνη, όπερ εξηγήθη παρ' εμού προς ωφέλειαν των φιλομαθών, ήχος β', Δύναμις, Άγιος ο Θεός». Ώστε, ο Ρηγίνος αναδεικνύεται φιλόπονος γραφεύς, παραγωγικός μελουργός, αλλά και εξηγητής της παλαιάς σημειογραφίας και πρόσωπο με ευαισθησία σε λατρευτικής και τελετουργικής φύσεως ζητήματα, προχωρώντας σε συντμήσεις παλαιών εκτενών μελών. Βλ. Κ. Χ. Καραγκούνη, *Η Παράδοση και Εξήγηση του Μέλους των Χερουβικών...*, ό.π., σελ. 549 - 550.

Ως γνωστόν, ο ΙΘ΄ και ο Κ΄ αιώνας σηματοδεύτηκαν από σφοδρότατες πολιτικοστρατιωτικές εξελίξεις. Επαναστάσεις, συγκρούσεις, εθνοποιήσεις, ανακαταστρώσεις συνόρων, πολιτικές - θρησκευτικές και πολιτιστικές αναμορφώσεις και άλλα τραγικά ιστορικά γεγονότα, είχαν ως αποτέλεσμα περισσότερο ή λιγότερο μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών ή μεμονωμένων ομάδων. Προσφυγία, διωγμός, εξορία, ανταλλαγή, φόβος, αλλά και εθελούσια μετανάστευση - ξενιτεία προς αναζήτηση επαγγελματικών διεξόδων και ευνοϊκότερων συνθηκών διαβίωσης, ακόμη και πόθος για την «μητέρα» Ελλάδα, υπήρξαν οι κυριότερες αιτίες ή απλώς αφορμές μετακινήσεως μεγάλου αριθμού Κωνσταντινουπολιτών κληρικών και ιεροψαλτών και στη Μαγνησία, ιδιαιτέρως στο αστικό περιβάλλον τής νεότευκτης πόλεως του Βόλου και στα σχετικώς ευκατάστατα -έως και πλούσια σε ορισμένες χρονικές φάσεις- χωριά του Πηλίου. Μοιάζει το πράγμα -αν μου επιτρεπόταν ένας θεολογικός παραλληλισμός-, με την καταστροφή των Ιεροσολύμων το 70 μ.Χ., η οποία στάθηκε αφορμή να φύγουν οι Απόστολοι του Κυρίου προς την εκτός της Ιουδαίας υφήλιο, κηρύσσοντες και βαπτίζοντες πάντα τα έθνη στο όνομα το Αγίου Τριαδικού Θεού. Έτσι και τώρα, λαμβάνει χώρα ένας σταδιακός εμβολιασμός της ψαλτικής παραδόσεως τής Μαγνησίας από ποικίλα ιδιώματα (γενικότερον μικρασιατικά, ειδικότερον σμυρναϊκά ή ανατολικονησιωτικά), ανάμεσα στα οποία και το εξέχον κωνσταντινουπολιτικόν ιδίωμα (= ύφος), το οποίο μας ενδιαφέρει εδώ. Αυτό, βεβαίως, μόνον θετικές επιπτώσεις μπορούσε να έχει επί της μαγνησιωτικής ψαλτικής τέχνης, ενώ, παραλλήλως, ανέδειξε μια οικονομικώς εύπορη -ή, τουλάχιστον, ευπορότερη από άλλες- τάξη ιεροψαλτικών οικογενειών. Τα «καλοστεκούμενα» χωριά τού Πηλίου προσκαλούν και καλοπληρώνουν τους καλούς (καλλίφωνους και καλοκατηρτισμένους) ψάλτες, για να ψάλουν στους ναούς τους, μονίμως ή περιστασιακώς σε πανηγύρεις και μεγάλες εορτές. Σταδιακώς, το επίκεντρο μετατοπίζεται στο Βόλο, από όπου εγκαθίστανται σπουδαίοι κωνσταντινουπολίτες -και πατριαρχικοί- ψάλτες, που βγάζουν μαθητές και αφήνουν διαδόχους. Πάντως, σε περιόδους κατά τις οποίες οι πολιτικοκοινωνικές συνθήκες βελτιώνονται, δεν είναι λίγοι οι μαγνησιώτες που φεύγουν για σπουδές στην Πόλη, συχνά αποκλειστικώς ψαλτικές σπουδές.

Το ανωτέρω περίγραμμα ίσως είναι κάπως απλουστευτικό. Οφείλει η επιστήμη της μουσικής ανθρωπολογίας να μελετήσει το/τα φαινόμενο/-να και να φωτίσει λεπτομερώς τις συνθήκες υπό τις οποίες η κωνσταντινουπολίτικη ψαλτική παράδοση επιδαψίλευσε -πλουσίως μεν, ησύχως δε- ως «δρόσος επί πόκον» την Θεσσαλική Μαγνησία.

3. Μάγνητες Εκπρόσωποι της Κωνσταντινουπολίτικης Ψαλτικής Παραδόσεως στη Δημητριάδα

Έρχομαι, τώρα, στην τρίτη και τελευταία ενότητα, στην οποία θα παρουσιαστούν τα πρόσωπα και τα περί αυτών ιστορικά στοιχεία, που μετέφεραν, εγκαθίδρυσαν ή απλώς εκπροσώπησαν την Κωνσταντινουπολίτικη ψαλτική παράδοση

στο Βόλο, στο Πήλιο και στον ευρύτερο χώρο της Θεσσαλικής Μαγνησίας, όπου, δηλαδή, η δικαιοδοσία της Ιεράς Μητροπόλεως Δημητριάδος και Αλμυρού, σήμερα. Τα πρόσωπα αυτά ταξινομούνται στις εξής ομάδες:

α) Ομάδα Κωνσταντινουπολιτών ψαλτών, οι οποίοι εγκατεστάθησαν στη Μαγνησία.

β) Ομάδα Μαγνήτων ιεροψαλτών, οι οποίοι μαθήτευσαν σε Κωνσταντινουπολίτες διδασκάλους, είτε β₁) στην Πόλη, όπου κατέφυγαν προσωρινώς για σπουδές, εργασία, εμπόριο και τα όμοια, και έπειτα επέστρεψαν πάλι στη Μαγνησία ασκώντας την Ψαλτική και τη διδασκαλία της, είτε β₂) στην περιοχή της Μαγνησίας, από εγκατεστημένους εδώ Κωνσταντινουπολίτες ψάλτες.

γ) Ομάδα Μαγνήτων ιεροψαλτών, οι οποίοι διδάχθηκαν την ψαλτική από μαθητές Κωνσταντινουπολιτών διδασκάλων στη Μαγνησία. Όπως είναι κατανοητό, πρόκειται για την «τρίτη γενεά» κωνσταντινουπολίτικης ψαλτικής παραδόσεως στην περιοχή, πολύ-πολύ σημαντική ομάδα, διότι αυτή αποτελεί τον συνδετικό κρίκο διά του οποίου η πολιτική και η πατριαρχική ψαλτική παράδοση καθιερώνεται στη Μαγνησία, φθάνοντας ως τις ημέρες μας.

Δυστυχώς, λόγω του μεγάλου όγκου του υλικού, απαγορευτικού για τα πλαίσια μιάς απλής ανακοινώσεως, στη συνέχεια θα παρουσιάσω μόνο τα πρόσωπα των δύο πρώτων ομάδων, επιφυλασσόμενος να προσφέρω το υπόλοιπο υλικό σε κάποια επόμενη ευκαιρία, έχοντας, βεβαίως επίγνωση, ότι, κατ' αυτόν τον τρόπο, η παρούσα μελέτη θα παραμείνει προς καιρόν ημιτελής.

α) Ομάδα των Κωνσταντινουπολιτών ψαλτών, οι οποίοι εγκατεστάθησαν στη Μαγνησία. Εδώ, βεβαίως, ως Κωνσταντινουπολίτες ψάλτες νοητέοι όχι μόνον όσοι έλκουν την καταγωγή από την στενή ή ευρεία περιοχή της Βασιλεύουσας, αλλά και εκείνοι οι οποίοι, αν και καταγόμενοι από άλλες περιοχές του Ελληνισμού, ήσαν για μεγάλο διάστημα εγκατεστημένοι στην Πόλη και -το κυριότερο- διδάχθηκαν την ψαλτική τέχνη από Κωνσταντινουπολίτες ψάλτες, έπειτα δε μετοίκησαν στη Θεσσαλική Μαγνησία, ασχέτως χρονικής περιόδου και συνθηκών μετεγκαταστάσεως (προσφυγία, εξορία, ανταλλαγή πληθυσμών, οικονομική ή επαγγελματική μετανάστευση, κ.ά.).

Στην ομάδα αυτή -μικρή σε αριθμό, όπως είναι φυσικό- ανήκουν δύο πρόσωπα, τα οποία έπαιξαν πολύ σπουδαίο ρόλο στη μεταφορά του Κωνσταντινουπολίτικου ψαλτικού ύφους και ρεπερτορίου στη Μαγνησία. Πρόκειται για τον Βασίλειο Παπα - Παντελεήμονος Παπαδόπουλο, καππαδοκικής καταγωγής, γεννημένο όμως στην Πόλη το έτος 1887 και για τον Αλέξανδρο Νικολάου Μαργαριτόπουλο, γεννημένο ακριβώς στα 1900, και αυτός στην Πόλη. (Δυστυχώς, η έως τώρα έρευνα δεν έχει ακόμη πληροφορίες για Πολίτες ψάλτες στη Μαγνησία πριν τα τέλη του ΙΘ' αιώνας.) Από τους δύο αυτούς, ο μεν πρώτος ενδιαφέρει διότι, ως γόνος ιερατικής οικογενείας και ιεροψάλτης ο ίδιος,

κατέστη γενάρχης μίας σημαντικής ιεροψαλτικής οικογενείας, ο δε δεύτερος διότι υπήρξε ένας από τους σπουδαιότερους διδασκάλους της Ψαλτικής Τέχνης στη Μαγνησία καθ' όλον τον Κ' αιώνα. Αναλυτικώς:

Παπαδόπουλος Βασίλειος, του παπα-Παντελεήμονος (1887-1957). Σπουδαίος Κωνσταντινουπόλιτης ιεροψάλτης, γόνος ιερατικής οικογενείας, γιος του εκ Καππαδοκίας ιερέως Παντελεήμονος Παπαδοπούλου (εξ Αγ. Κωνσταντίνου Καππαδοκίας) [Φ. 14], που υπηρετούσε στην Κωνσταντινούπολη. Ο Βασίλειος νυμφεύθηκε την Ζωή, με την οποία έκανε τρία παιδιά, τον Πρόδρομο (1912), την Ελευθερία (1919) και τον Παντελή (1923). Τα δυο αγόρια -αριστερά στην οικογενειακή φωτογραφία [Φ. 15α - 15β και 16]- έγιναν εξαιρετικοί Πρωτοψάλτες, οι οποίοι τήρησαν και διέδωσαν επακριβώς το κωνσταντινουπολίτικο ψαλτικό ύφος και ήθος, ψάλλοντας επί δεκαετίες στον Βόλο και την ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας.

Σταύρος Αγρίος
 Τό 1930-1931

Ήθικ: πατέρ.	43	χρόν.
γ πρόδρ.	18	3
γ ΄εδωδ.	11	4
γ Παντ.	7	3

Φ. 14 - Ο ιερέας Παντελεήμων Παπαδόπουλος και Φφ. 15α και 15β - Η οικογενειακή φωτογραφία του Βασιλείου Παπαδόπουλου, και οι σημαντικότερες σημειώσεις όπισθεν

Η οικογένεια έμενε στο Φανάρι, ήταν ευκατάστατη και είχε κατάστημα σε κεντρικότατο δρόμο της συνοικίας. Η Ζωή, όμως, απεβίωσε νωρίς και ο Βασίλειος τέλεσε δεύτερο γάμο με τη Δέσποινα (η σύζυγος στη φωτογραφία), μητέρα τριών ακόμη παιδιών (Χρήστος, Πέτρος, Ζωή). Στην Κωνσταντινούπολη ο Βασίλειος ήταν Πρωτοψάλτης στον Ι.Ναό Παναγίας Εγρί Καπού. Η οικογένειά του ήρθε ξεριζωμένη στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στο Βόλο, στη συνοικία Αγίων Αναργύρων. Αμέσως, ο Βασίλειος προσελήφθη ως Πρωτοψάλτης στον ομώνυμο Ναό. Αργότερα, μετακόμισαν στην Αγριά, όπου τους παραχωρήθηκε οικία ιδιοκτησίας του Ι. Ναού Αγ. Γεωργίου και ο Βασίλειος προσελήφθη εκεί ως Πρωτοψάλτης. Έπειτα από μερικά χρόνια διορίστηκε στη Λάρισα στον Ι. Ναό Αγ. Τεσσαράκοντα Μαρτύρων. Κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο αναπλήρωνε το γιο του *Πρόδρομο*, όταν ο τελευταίος στρατεύτηκε, στον Ι. Ναό Τιμίου Προδρόμου Ανακασιάς, όπου ήταν διορισμένος ως Πρωτοψάλτης (αναφέρεται ως εξαιρετικώς κατηρτισμένος μουσικός και μελοποιός [Φ. 17] και καλλιφωνότατος ερμηνευτής). Ο Βασίλειος εκοιμήθη Κυρίως το έτος 1957 σε ηλικία 70 ετών.

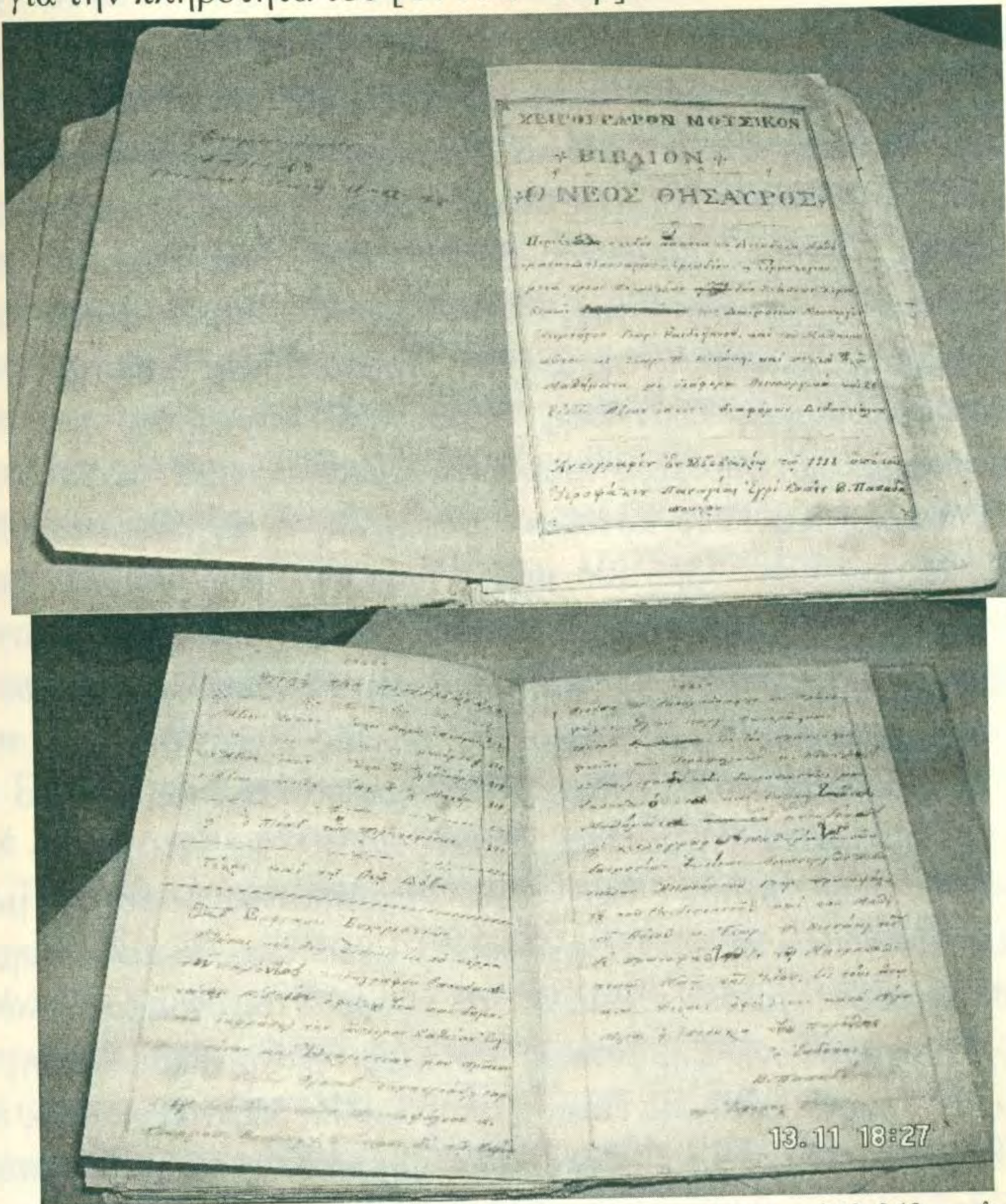

Φ. 16 - Παντελής Βασ. Παπαδόπουλος

Φ. 17 - Μελοποίηση Προδρόμου Βασ. Παπαδοπούλου

Ο Βασίλειος Παπαδόπουλος είναι γραφεύς ενός πολυτιμότερου μουσικού βιβλίου, 850 περίπου σελίδων, το οποίο ο ίδιος επιγράφει: «*Ο Νέος Θησαυρός, περιέχων σχεδόν άπαντα τα Ανέκδοτα Μαθήματα... των Δαιμονίων Μουσουργών Αειμνήστου Γεωργίου Ραιδεστινού και του Μαθητού αυτού Γεωργ. Π. Βινάκη και πολλά άλλα... Αντιγραφέν εν Δζιβαλίω τω 1918 υπό του Ιεροψάλτου Παναγίας Εγρί Καπού Β. Παπαδοπούλου.*» Η αξία του χειρογράφου είναι εξαιρετικά μεγάλη για τα ανέκδοτα μέλη που ανθολογεί, για τις παρεχόμενες ιστορικές πληροφορίες, την αισθητική του,

καθώς επίσης για την πληρότητά του [Φ. 18α - 18β]⁷.

Φ. 18α και 18β - Αυτόγραφο Βασιλείου Παπαδοπούλου, σ. 1 και σ. 842-843, κολοφώνας

Μαργαριτόπουλος Αλέξανδρος του Νικολάου (1900 - 1971). Ο σπουδαιότατος αυτός Πρωτοψάλτης και διδάσκαλος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1900. Από μικρή ηλικία διακρίθηκε ως Κανονάρχος στον Ι. Ναό Παναγίας Καφατιανής στον Γαλατά δίπλα στον ονομαστό Πρωτοψάλτη Γιάγκο Βασιλειάδη, από τον οποίο διδάχθηκε επί ζετία την Ψαλτική. Αργότερα στον ίδιο Ναό έψαλλε ως Λαμπαδάριος με Πρωτοψάλτη τον Θεοδόσιο Β. Γεωργιάδη. Κατά το έτος 1916 ανέλαβε τη θέση του Β' Δομεστικού της Μ.Χ.Ε. δίπλα στον Ευστάθιο Βιγγόπουλο, που αναπλήρωνε τότε τον βαρύτατα άρρωστο Λαμπαδάριο Κωνσταντίνο Κλάββα. Αργότερα, όταν ο τελευταίος απομακρύνθηκε από τη θέση αυτή και ανέλαβε Β' Ιεροψάλτης στον Ι. Ναό του Χριστού Σωτήρος στον Γαλατά, ο Μαργαριτόπουλος τον ακολούθησε ως Δομέστικος, σπουδάζοντας, παράλληλα, κοντά του τη μουσική θεωρία. Όταν ο Κλάββας απεβίωσε, στα 1917, τον διεδέχθη στη θέση του Λαμπαδαρίου. Σύντομα, όμως, κλήθηκε εκ νέου

⁷ Πληροφορίες και υλικό -χειρόγραφα, φωτογραφίες, κασέτες- οφείλω στα εγγόνια του Βασιλείου Παπαδοπούλου, Ζωή Παν. Παπαδοπούλου-Γκόλια και Βασίλειο Παν. Παπαδόπουλο, κατοίκους Βόλου, τους οποίους ευχαριστώ.

για Δομέστικος στον Πατριαρχικό Ναό. Την ίδια περίοδο παρακολουθούσε ιδιαίτερα μαθήματα στον Ιάκωβο Ναυπλιώτη. Το 1924 ήλθε στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στο Βόλο. Διορίστηκε Πρωτοψάλτης στον Ι. Ναό Μεταμόρφωσης, όπου υπηρέτησε επί μία 20ετία. Τα χρόνια αυτά δίδαξε πολλούς βολιώτες και πηλιορείτες μαθητές, μεταξύ των οποίων οι *Μιχαήλ Πέτρου, Βασίλειος Βαλασιάδης, Μαλέτος Ανέστης, Αγγελίδης Κωνσταντίνος, Ιωάννης Ακριβογιάννης, Παναγιώτης Θεοδωρίδης, Ιωάννης Βασιλείου, Γεώργιος Καραγιάννης*, ο πειραιώτης Άρχων Πρωτοψάλτης Δημήτριος Ιωαννίδης, ο επίσης πειραιώτης Κυριακός Ιωαννίδης, ο αθηναίος καθηγητής Δυτικής Μουσικής Σταμάτιος Ιωαννίδης, ο συριανός μουσικοδιδάσκαλος και μαέστρος Δημήτριος Φουστέρης και άλλοι. Το 1926 κατέβηκε στην Αθήνα, έψαλλε στον Ταξιάρχη του Πεδίου του Άρεως και έγινε ιδρυτικό μέλος των Συλλόγων «Φίλοι της Βυζαντινής Μουσικής» και «Βυζαντινή Χορωδία Πειραιώς». Με τον δεύτερο Σύλλογο κατήρτησε πολυμελή Χορό Ψαλτών με σκοπό την απόδοση του Εκκλησιαστικού Μέλους με αντιστικτική συνήχηση και πραγματοποίησε πολλές εμφανίσεις με συναυλίες και διαλέξεις. Το 1951 επέστρεψε πάλι στη Μεταμόρφωση Βόλου, ενώ το 1954 μετέβη στον Ι. Ναό Αγ. Νικολάου Άμφισσας. Πέθανε το 1971. Αυτόγραφα Τετράδια του Μαργαριτόπουλου δεν έχουν ως τώρα επισημανθεί, παρά μόνο κάποια αμφισβητούμενα ιδιόγραφα σε κόλλες αναφοράς. Εντούτοις, το μελοποιητικό του έργο είναι τεράστιο και ευρύτατα διαδεδομένο στα μουσικά αυτόγραφα άλλων Μαγνήτων ιεροψαλτών - αντιγραφέων. Σημαντικός αριθμός ηχογραφήσεων της φωνής του Πρωτοψάλτου, στις οποίες αναδεικνύεται η απaráμιλλη δεξιοτεχνία του, έχει διασωθεί σε όλον τον ελλαδικό χώρο. Στο Βόλο, πολύτιμο υλικό υπάρχει θησαυρισμένο στο αρχείο του Πρωτοψάλτου - Θεολόγου εκπαιδευτικού, τέως Λυκειάρχου και Συμβούλου Θεολόγων της Περιφερειακής Διεύθυνσης Εκπαίδευσης Θεσσαλίας, Στυλιανού Τσιάκαλου. Από αυτό έχουν κυκλοφορηθεί δύο δείγματα στον διπλό δίσκο ακτίνας (CD), που συνοδεύει το άρθρο-αφιέρωμα *Η Ψαλτική Τέχνη στη Μαγνησία*, στην Τριμηνιαία Περιοδική Έκδοση του Δήμου Βόλου «ΕΝ ΒΟΛΩ» (ό.π.), που επιμελήθηκε ο υπογράφων και το παρόν, για τα οποία θερμώς ευχαριστώ τον Στυλιανό Τσιάκαλο.

β) Ομάδα Μαγνήτων ιεροψαλτών, οι οποίοι μαθήτευσαν σε Κωνσταντινουπολίτες διδασκάλους, είτε β₁) στην Κωνσταντινούπολη, όπου κατέφυγαν προσωρινώς για σπουδές, εργασία, εμπόριο και τα όμοια, και έπειτα επέστρεψαν πάλι στη Μαγνησία, ασκώντας την Ψαλτική και τη διδασκαλία της, είτε β₂) στην περιοχή της Μαγνησίας, από εγκατεστημένους εδώ Κωνσταντινουπολίτες ψάλτες. Αυτή η ομάδα μπορεί να χαρακτηριστεί ως η «δευτέρα γενεά» κωνσταντινουπολίτικης ψαλτικής παραδόσεως στην περιοχή, εκπροσωπείται δε από τους εξής ιεροψάλτες και μουσικοδιδασκάλους (η παράθεση κατά χρονική σειρά, βάσει του έτους γεννήσεως αυτών):

Σακελλαρίδης Κωνσταντίνος, Θετταλομάγνης (1835 ή 1838/9 - 1890). Ο Κωνσταντίνος Θετταλομάγνης [Φ. 19], ένας νεώτερος εκκλησιαστικός μουσικός, μουσικολόγος και μελουργός με αξιόλογη δραστηριοποίηση σε πολλούς και ποικίλους άλλους τομείς (υπήρξε φιλόλογος, ποιητής, ιατρός, σχολάρχης, δημοσιογράφος και εκδότης, συνάμα δε αγωνιστής της πηλιορείτικης επανάστασεως και Γενικός Γραμματέας της Προσωρινής Κυβερνήσεως Πηλίου στα 1878)⁸, γεννήθηκε στο χωριό Άγιος Λαυρέντιος του Πηλίου κατά μία πληροφορία το έτος 1835 κατ' άλλες το 1838 ή 1839. Πατέρας του υπήρξε ο ονομαστός βιολιστής (βιολιτζήμπασης = αρχιβιολιστής) και μουσικός Ιωάννης Σακελλάριος / -ρης, το γένος Μουζλή, με καταγωγή από το Βελεστίνο (αναφέρεται ως δάσκαλος της Ζεΐπα Εμινέ χανούμ, κόρης του βοϊβόντα Σουκρή Εφέντη, την οποία δίδασκε βιολί και μουσική στο χωριό Καραμπάσι, σημερινό Άγιο Βλάσιο, Πηλίου). Μητέρα τού Κωνσταντίνου Σακελλαρίδου ήταν η Ελένη Μητρομάρα από το Σούλι, αδελφός του δε ο επίσης λόγιος εκδότης και δημοσιογράφος Γεώργιος Σακελλαρίδης Θετταλομάγνης (1840 - 1931).

«Στα 1855, ο θείος του πατέρα του Ιωάννης Σακελλάριος Φεραίος, που ήταν ανιψιός του Πατριάρχη Κων/λεως Κωνσταντίνου, τον έφερε στην Αθήνα όπου και φοίτησε μαζί με τον αδελφό του Γεώργιο, στο Σχολαρχείο και στο Γυμνάσιο του Βαρβακείου. Το 1858 προσκλήθηκε από τον Πατριάρχη Κωνσταντίνο στο νησί Πρώτη, όπου και πήγε, Εκεί γράφτηκε στη Σχολή του Γένους στο Φανάρι. Την επόμενη όμως χρονιά πεθαίνει ο Κωνσταντίνος και αναγκάζεται να έρθει πάλι στην Αθήνα. Στη συνέχεια σπούδασε στο Εθνικό πανεπιστήμιο Αθηνών ιατρική και φιλολογία και ακολούθησε αρχικά το επάγγελμα του Σχολάρχη σε διάφορα σχολεία της ελληνικής επαρχίας. Όμως άφησε τη διδασκαλία και ασχολήθηκε με τη δημοσιογραφία. Υπήρξε ο ιδρυτής της εφημερίδας *ΘΕΣΣΑΛΙΑ* [Φ. 20], που αρχικά εκδιδόταν στην Αθήνα και δόκιμος δημοσιογράφος της. Μετά αυτή μεταφέρθηκε από τον αδελφό του Γεώργιο, στο Βόλο.» Κινούμενος από μεγίστη ευσέβεια δεν εξέδιδε την εφημερίδα του κατά τις εορτές⁹.

⁸ Σημαντικές πληροφορίες για τον Κωνσταντίνο Σακελλαρίδη άντλησα από τον σπουδαιότατο και λίαν έγκυρο ιστότοπο ΑΝΩ ΛΕΧΩΝΙΑ - ΠΗΛΙΟ (με ημερομηνίες αναρτήσεων 1 και 2 Νοεμβρίου 2014 και 1 Φεβρουαρίου 2017):

http://anolehonia.blogspot.gr/2014_11_01_archive.html, http://anolehonia.blogspot.gr/2014/11/2_26.html και http://anolehonia.blogspot.gr/2017/02/blog-post_12.html.

⁹ Βλ. ό.π., σημείωση 9.

Φ. 19 – Κων/νος Σακελλαρίδης Θετταλομάγνης

ΕΤΟΣ Δ΄

ΕΝ ΒΟΛΩ ΤΗ 16 ΜΑΡΤΙΟΥ 1883—ΤΕΤΑΡΤΗ

ΑΡΙΘ 129

ΘΕΣΣΑΛΙΑ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΧΝΙΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ ΔΙΣ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ

ΕΥΣΕΒΙΑ ΣΙΝΚΑΡΑ ΠΡΟΪΚΡΟΤΕΛ	ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	ΤΙΜΗ ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ
Ε-ση 'Αθήναις..... Δρ 25	Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗΣ	Δ' ύψους ετησίως..... Δ 11
Ε-ση επί Τριτοῦ Ἰατρικοῦ..... Δ 1		Δ' ύψους ἡμιετησίως..... Δ 5

Φ. 20 - Εφημερίς ΘΕΣΣΑΛΙΑ, εκδότης Κων/νος Σακελλαρίδης

Ὡς προς την μουσική και μουσικολογική του δράση: Το διάστημα που πέρασε στην Κωνσταντινούπολη, ο Κωνσταντίνος Σακελλαρίδης, μαθήτευσε στον Ἄρχοντα Πρωτοψάλτη του Οικουμενικού Θρόνου Γεώργιο Βιολάκη, του οποίου διετέλεσε Δομέστικος όταν αυτός ήταν ακόμη Πρωτοψάλτης στον Ι. Ναό Αγίου Ιωάννου των Χίων στον Γαλατά. Ἐτσι, απέκτησε θαυμάσιο εκκλησιαστικό ψαλτικό ὕφος. Ἀργότερα πέρασε από τα Ιεροσόλυμα, όπου δίδαξε τη Νέα Μέθοδο σημειογραφίας, πιθανώς και της παλιότερης παλαιάς μνημοτεχνικής μουσικής στενογραφίας, την οποία διδάχθηκε πλάι στον εγκρατή αυτής Πρωτοψάλτη Γεώργιο Βιολάκη· μάλιστα, αναφέρεται και ως ικανός εξηγητής παλαιών εκκλησιαστικῶν μελῶν.

Ἐπειτα από την ολοκλήρωση σπουδῶν ιατρικής και φιλολογίας στην Αθήνα ο Σακελλαρίδης εγκατεστάθηκε στο Βόλο, όπου εργάστηκε ως δημοσιογράφος. Με την αρθρογραφία του «υπερασπιζόταν και απεδείκνυε τη συνέχεια της μουσικής μας παράδοσης σε εποχή που η βυζαντινή μουσική δεχόταν μεγάλες επιρροές από την ευρωπαϊκή», πολέμησε δε με σφοδρότητα την εισαγωγή της τρίφωνης δυτικής μουσικής στην Εκκλησία, γι' αυτό, αργότερα, εις αναγνώριση αυτών του των υπηρεσιῶν, εξελέγη Πρόεδρος του «Εκκλησιαστικού Μουσικού Συλλόγου Αθηνῶν», αλλά επίσης, «Πρόεδρος και εισηγητής της Επιτροπῆς των Ελλανοδικῶν επί τῶν ελληνικῶν μουσικῶν ἔργων που σταλθήκανε κατά τη Δ΄ Ολυμπιάδα. Τότε από μέρους των μουσικῶν συναδέλφων του σύνταξε πολυσέλιδη «εμβριθεστάτην Κριτικήν Ἐκθεσιν», που... δεν εκδόθηκε.» Ὡς ιεροψάλτης, πάλι, επισκεπτόταν συχνά την ιδιαίτερη πατρίδα του, τον Ἅγιο Λαυρέντιο Πηλίου, ένα χωριό φημισμένο για την ψαλτική του παράδοση, όπου «μετέδιδε την γνήσια εκκλησιαστική τάξη και το Πατριαρχικό ὕφος και μάλιστα ανέδειξε πολλούς συνεχιστές της ψαλτικῆς του

τέχνης... Στο γάμο τού τότε διαδόχου Κωνσταντίνου με τη Σοφία στα Ανάκτορα το 1889, έψαλε ως χοράρχης!» [Φ. 21]

Σημαντικό είναι και το συγγραφικό και εκδοτικό έργο του Κωνσταντίνου Σακελλαρίδου. Είναι γνωστό ότι συνέγραψε ένα Θεωρητικό της Ψαλτικής Τέχνης με τίτλο «*Θεωρητικόν - Κλείς της Εκκλησιαστικής Μουσικής*», το οποίο, φαίνεται πως παραμένει ακόμη ανέκδοτο, εξέδωσε μιά προσεγμένη επανέκδοση του κλασσικού Αναστασιματαρίου του Πέτρου Πελοποννησίου Λαμπαδαρίου της Μ.Χ.Ε.¹⁰, με τίτλο *Νέον Αναστασιματάριον κατά Πέτρον τον Πελοποννήσιον, εντολή της Μ. Εκκλησίας, εκπονηθέν κατά το πρωτότυπον υπό των διδασκάλων της Πατριαρχικής Σχολής και εγκριθέν υπό της Μ. Εκκλησίας*. Ακόμη, «εξέδωσε σε εξήντα χιλιάδες αντίτυπα, βελτιωμένη τη φυλλάδα του βίου του Αγίου Αποστόλου του νέου (σ.σ. νεομάρτυρος εξ Αγίου Λαυρεντίου του Πηλίου), η οποία διαμέσου του Ζωσιμά Εσφιγμενίτη και του Δημητρίου Κοντογιάννη διαδόθηκε σε Ήπειρο, Μακεδονία, Θράκη και τα νησιά του Αιγαίου. Στο *Ημερολόγιον, Η ΦΗΜΗ - 1888* του Ζωσιμά υπάρχει μια αναλυτική παρουσίαση της Αιγύπτου από 50 σελίδες...» Στο συγγραφικό του έργο περιλαμβάνεται και η «*Ακολουθία του Ιωάννου Δαμασκηνού*» (1888), με την ευκαιρία επετειακής εορτής του Εκκλησιαστικού Μουσικού Συλλόγου, όταν προήδρευε ο ίδιος.

Αλλά και το προσωπικό του μελοποιητικό έργο δεν είναι διόλου ευκαταφρόνητο. Αναφέρονται οι μελοποιήσεις δύο Πολυελέων, πολλών Στιχηρών και Δοξαστικών, μιας πεντάδας Χερουβικών της εβδομάδας, ενώ «ήρμοσεν εις Εθνικάς Δημώδεις Μελωδίας» και τον Θούριο του Ρήγα Φερραίου (ας μη λησμονείται ο εκ του πατρός του δεσμός με το Βελεστίνο) [Φ. 22 - 23]. Δυστυχώς, το έργο αυτό δε γνώρισε ευρεία διάδοση στις χειρόγραφες εκκλησιαστικές μουσικές πηγές. Σημαντικός κώδικας, όπου απαντούν συγκεντρωμένες οι μελοποιήσεις του, είναι η υπ' αριθμόν 1028 Ανθολογία της συλλογής της Ι. Μονής Παντελεήμονος Αγίου Όρους, γραμμένη περί τα μέσα του ΙΘ' αιώνας από κάποιον άδηλο, κατά δυστυχίαν, μαθητή του. Αρκετές συνθέσεις του φυλάσσονται σήμερα στη βιβλιοθήκη του θρησκευτικοφιλολογικού συλλόγου των Τριών Ιεραρχών στο Βόλο¹¹.

¹⁰ Εν Αθήναις 1890, εκδότης ο Σπυρίδων Κουσουλίνος.

¹¹ Για την καλλίτερη σκιαγράφηση της προσωπικότητας του Κωνσταντίνου Σακελλαρίου μεταφέρω εδώ αυτούσια αποσπάσματα περί της συμμετοχής και δράσεώς του στην επανάσταση του Πηλίου κατά των Τούρκων (βλ. ό.π., σημείωση 9). «Στην επανάσταση του 1878 στο Πήλιο, έδρασε έντονα. Αρχικά στις 6 Αυγούστου 1867 με το Μητροπολίτη Δημητριάδος Γρηγόριο στο σπίτι του Νικ. Τσοποτού και με τον Ν. Τσάμη μύησε πολλούς Πηλιορείτες, αλλά και ανθρώπους του κάμπου. Μετά αυτός μαζί με άλλους στη Σουρβιά στις 6 Δεκεμβρίου 1877, κήρυξε την Επανάσταση που στη συνέχεια γενικεύτηκε. Μόλις ξεκίνησε ο αγώνας, αυτός ξεσήκωσε το χωριό του και μαζί με τους επαναστάτες πέρασαν στη Δράκια κι οχυρώθηκαν στην Αλυκόπετρα. Στην Προσωρινή Κυβέρνηση που συγκροτήθηκε με πρόεδρο τον Ιερόνυμο Κασσαβέτη, ήταν εκλεγμένος γενικός Γραμματέας. Μ' αυτήν την ιδιότητα ο Κων/νος Σακελλαρίδης, πέρασε κι απ' τα Λεχώνια που είχε πολλούς φίλους και συγγενείς... Για τέσσερις μήνες που κράτησε ο ξεσηκωμός, μπήκαν στον αγώνα με αρχηγό το Φίλιππο Παπαδιά. Αργότερα, πάλι μέλος της επαναστατικής Κυβέρνησης ήταν απεσταλμένος στην Αγιά για να βοηθήσει στην εξάπλωση της Επανάστασης. Υπήρξε ο νους και η ψυχή αυτού του πηλιορείτικου αγώνα... Στην πρώτη επέτειο της απελευθέρωσης του Βόλου το 1882, έβγαλε ενθουσιώδη πατριωτικό και μακροσκελή λόγο στην Εμπορική Λέσχη Βόλου, που ενθουσίασε τους πάντες. Ήταν φαίνεται μεταξύ των άλλων και δεινός ρήτορας!...».

Ἦχος πλ. δ. Νη.

Α γαῖ ελ λη νων υρα α ται ε σε πτη με γα λει
 ο ο ο της ως ευ πα ρε στης υρα α α ζει σοι
 η μων η τα πελ νο ο της.

Ὁ ἀνωτέρω ἕρως ἐστὶν ἐν Λαυρεντίῳ ὑπὸ Κ. Σακελλάρου
 Λαυρεντίου Ὁμομιγνυλίου ὅταν ἐχθρὸς ὁ Βασιλεὺς Γεωργίου
 τοῦ 1869 καὶ ἐκείνην ὁ Γ. Αντ. Καρλαῖνος καὶ ὁ Μεχ-
 μὴτ Ἄμρ ποιῶν καὶ ὁ ἄρχιεπίσκοπος ἐν μίτρῳ τοῦ Γεωργίου
 καὶ Καθεδρῶν.

Φ. 21 - Ὕμνος Κ.Σακελλαρίδου για την Υποδοχή του Βασιλέως

Εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάν. τὸν Δαμασκηνόν
 Πόημα Ἄρτης Ζεραφίμ
 Μελοποίηθι ὑπὸ Κ. Σακελλαρίδου.
 Ἦχος ἰ. ο. πα

Κ μέ ε ε εν χεί ειν του θα α πει
 σου ου δε σπο τι τη ης υο ο ρα
 ν φη α α α φα με ε η η

Φ. 22 - Μελοποίηση Κων. Θεσσαλομάγνητος

Ἦχος πλ. δ. ὁ δὲ ἰσὺν δει εὐς γουαῖς ἡ ε
 ἰναρμονίου μιλῆς κήμασ μισσοῦδων
 χ ὑπὸ Κ. Σακελλαρίδου ἐκείνου ἁμαρτωλῶς
 Πως μοι θάρει εἰς Ἀ με νη σας
 Που τρε Που τρε ε ιχ ο ρο γι ομοσ
 ος σου τα φερω τα α σου θ νη
 ραι α α τα α φε ρα λυ ζαι ε
 ο νη ραι ται τι ται τι ολο με τω ου
 ο ο α σου Να μη φη τρω ω νου κ
 ρον ταις το σε χρο ος ἁ αλι ι
 δε η ο σος μισδὸς η ο ο φη
 σου ποι η ποι ρη γο ρις κησιν ι ο ε

Φ. 23 - Μελοποίηση του ποιήματος στον Γρηγόριο Ε' από τον Κων. Σακελλαρίδη

«Το τέλος του, ήταν κάτω από άσχημες συνθήκες και από εγκληματική ενέργεια στην Αθήνα, όπου ζούσε. Στις 13/7/1890 τη νύχτα επιστρέφοντας στο σπίτι της αγιολαυρεντίτικης οικογένειας Τσαούση όπου έμενε οικότροφος, και μετά το

φαγητό του σε κάποιο ξενοδοχείο, έπεσε πάνω σε έναν καυγά στο Πολύγωνο, κοντά στη γέφυρα Πατησίων. Πηγαίνοντας να τους δει ή να τους χωρίσει, του επιτέθηκαν και τον χτύπησαν στο κεφάλι με μαγκούρες. Αυτός τραυματισμένος φτάνοντας δύσκολα στο σπίτι, ξάπλωσε στο δωμάτιό του. Την επομένη ήταν αναίσθητος από διάσειση. Τρεις γιατροί τον περιποιήθηκαν, αλλά η κατάστασή του ήταν μη αναστρέψιμη. Πέθανε στις 20/7/1890 άδικα, σε ηλικία 51 ετών (σ.σ. κατ' άλλες εκδοχές 52 ή 55 ετών), μην μπορώντας να δώσει πληροφορίες για τους δράστες, που παρέμειναν άγνωστοι.» Σε ειδική μνεία της της 21^{ης} Ιουλίου 1890 η *ΝΕΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ* των Αθηνών έγραψε: «Χθες την 5 μ.μ. εγένετο η κηδεία του πολυκλαύστου δημοσιογράφου Κ. Σακελλαρίδου του τραυματισθέντος μυστηριωδώς έν τινι γεφύρα των Πατησίων. Την εκφοράν ηκολούθησαν οι εγκριτώτεροι λόγιοι της κοινωνίας μας, οίτινες εξόχως ετίμων το όνομά του. Ιδίως δε το πένθος ήτο εξωγραφισμένον βαρέως εις τα πρόσωπα των ενταύθα παρεπιδημούντων συμπατριωτών βωλιωτών, εν οίς διεκρίνοντο οι κ.κ. Φιλάρετος δικηγόρος, Δ. Τσοποτός, Χ. Βαλαμουτόπουλος, Α. Καρτάλης, Δ. Παρίζος, Γ. Σακελλαρίδης και Αλκ. Νικολαΐδης. Λόγον επικήδειον υψίστης σημασίας εξεφώνησεν ο πρόεδρος του εν Κωνσταντινουπόλει μουσικού συλλόγου κ. Παπαδόπουλος»¹².

Ψυχούλης Γεώργιος, Σίφνιος (1846 - 1926). Μια από τις σπουδαιότερες προσωπικότητες της Ψαλτικής Τέχνης της Μαγνησίας, εφόσον έδρασε εδώ κατά την ώριμη περίοδο της ζωής του, επηρεάζοντας ολόκληρο τον Κ' αιώνα, είναι ο ιεροψάλτης Γεώργιος Ψυχούλης ο Σίφνιος. Η Ψαλτική παράδοση της περιοχής ίσως να ήταν τελείως διαφορετική, αν δεν είχε γίνει το πέρασμα του Ψυχούλη από το Βόλο. Ο σπουδαίος αυτός μελουργός θα μας ήταν τελείως άγνωστος, εάν ο μαθητής του *Κωνσταντίνος Γαβρίνης*, λογιστής και ιεροψάλτης από την Τσαγκαράδα Πηλίου, δεν παρέδιδε ένα αναλυτικό βιογραφικό σημείωμα του Ψυχούλη και δεν άφηνε πολλές

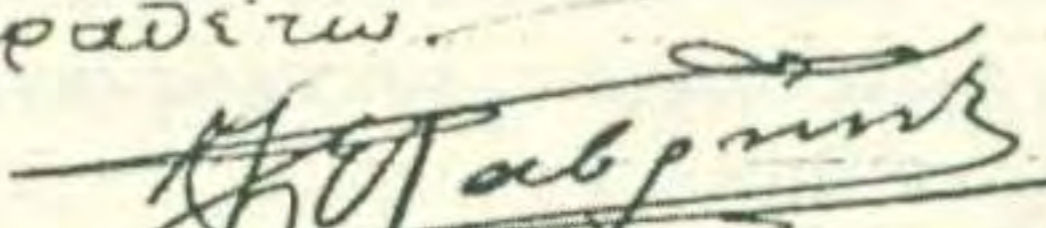
¹² Για όλα τα ανωτέρω εντός εισαγωγικών αποσπάσματα βλ. ό.π., σημείωση 9. Επιπλέον, σημαντικές πληροφορίες μας παρέχει για τον Κωνσταντίνο Θετταλομάγνητα ο μνημονευθείς εδώ Άρχων Μέγας Πρωτέκδικος της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας και σπουδαίος ιστορικός της Εκκλησιαστικής Μουσικής της εποχής του, Γεώργιος Ι. Παπαδόπουλος. Συνοπτικώς μεν στο ανέκδοτο έως το 1995 έργο του, *Λεξικόν της Βυζαντινής Μουσικής*, έκδοση του Πανελληνίου Συνδέσμου Ιεροψαλτών «Ρωμανός ο Μελωδός και Ιωάννης ο Δαμασκηνός» (Αθήνα 1995) επί προεδρίας Χρήστου Χατζηνικολάου, σελ. 206· αναλυτικώς δε και με πλείστες όσες πληροφορίες από πηγαίο υλικό, ανάμεσα στο οποίο και αναδημοσιεύσεις μελετών και άρθρων του Κωνσταντίνου υπέρ της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής, στο περισπούδαστο έργο του *Συμβολαί εις την Ιστορίαν της παρ' ημίν Εκκλησιαστικής Μουσικής, από των Αποστολικών χρόνων άχρι των ημερών ημών ακμάσαντες επιφανέστεροι μελωδοί, υμνογράφοι, μουσικοί και μουσικολόγοι*, εν Αθήναις 1890, τυπογραφείον και βιβλιοπωλείον Κουσουλίνου & Αθανασιάδου, στις σελ. 166, 281, 290, 366-369, 439, 446-447, 469-470, 473-474, 477 και αλλού. Στην σελ. 369 ο Γεώργιος Παπαδόπουλος μαρτυρεί: «Απεβίωσε τη 20^η Ιουλίου τρέχοντος έτους εν ηλικία 45 ετών, ημείς δε τυχόντες παρεπιδημούντες εν Αθήναις εθρηνήσαμεν τον αγαπητόν φίλον και άλλοτε συνεργάτην και συνάδελφον εν τη δημοσιογραφία [υποσ. 1166: «Επί όλην πενταετίαν διετελέσαμεν τακτικός ανταποκριτής εκ Κωνσταντινουπόλεως της υπό του Σακελλαρίδου εκδιδομένης εν Βώλω εφημερίδος Θεσσαλίας...] και ακαταπόνητον ζηλωτήν επιστήμονα και σκαπανέα της εκκλησιαστικής ημών μουσικής κατά την κηδείαν αυτού εν τω ιερώ ναώ της αγίας Ειρήνης διά λόγου επικηδείου εξ ονόματος του ημετέρου εν Κωνσταντινουπόλει Μουσικού Συλλόγου "Ορφέως", ούπερ επίτιμον μέλος ετύγχανεν, εν μέσφ κόσμου εξόχως πεφωτισμένου και πολυαρίθμου.»

ακόμη σημειώσεις στα αυτόγραφα μουσικά του Τετράδια. Μεταφέρω εδώ αυτούσιο το βιογραφικό κείμενο [Φ. 24]: «Ο μέγας ούτος της Εκκλησιαστικής Βυζαντινής Μουσικής ζηλωτής και διδάσκαλος εγεννήθη εν Σίφνω τη 10 - 8 - 1846. Αποδημήσας εις Κων/πολιν ζήλω κινούμενος προς τελείαν εκμάθησιν της Μουσικής προσελήφθη υπό του τότε Μεγ. Διδασκ. και Πρωτοψ. Πατριαρχείων Γ. Ραιδεστηνού, (σ.σ. 2/2/1871 - 4/11/1889) του οποίου υπήρξε μαθητής και δομέστικος. Μετ' ου πολύ διορίσθη Λαμπαδάριος και Πρωτοψάλτης εν Κων/λει και αλλαχού, όπου μετέφερε και διετήρη ματά των αδελφών του επιχείρηση Καφεζυθοπωλείου και Θεάτρου. Εσχάτως και δη κατά τα έτη 1900 - 1905 εγκατεστάθησαν και εν Βόλω, όπου κακή τύχη έχασαν την περιουσίαν των και διεσκορπίσθησαν οι αδελφοί. Μόνος όμως ο Ψυχούλης, χάρη εις την μουσικήν, διορίσθη αμέσως Πρωτοψάλτης εις τον ιερόν ναόν Αγ. Κων/νου, παρ' ω έδρασεν επί 20 έτη περίπου και δη μέχρι του 1924, οπότε απεχώρησε λόγω γήρατος και ασθενείας. Μετά ταύτα έψαλλε προαιρετικώς εις το παρεκκλήσιον της Επισκοπής Βόλου μέχρι του θανάτου του τη 25 Απριλ. 1926 επισυμβάντος εκ ψευδάνθρακος επί του τραχήλου του. Αποθανών κατέλιπεν ανέκδοτα εις 2 τόμους Δοξαστικά, Χερουβικά κλπ με υψίστην μουσικήν τέχνην συντεταγμένα ιδιοχείρως. Εδίδαξε την Εκκλ. μουσικήν και έσχε πολλούς καλούς μαθητάς, ων έσχατος ο υποφαινόμενος, όστις προς τιμήν και μνήμην του διδασκάλου μου τον βίον παραθέτω. Βόλος, τη 31 Μαΐου 1928. Κων. Γαβρίνης.»

ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΜΟΥ Γ. ΨΥΧΟΥΛΗ ΤΩ ΣΙΦΝΙΩ

Ο μέγας ούτος της Έκκλησ. Βυζαντινής Μουσικῆς Ζηλωτής και διδάσκαλος εγεννήθη εν Σίφνω τη 10-8-1846. Αποδημήσας εις Κων/πολιν ζήλω κινούμενος προς τελείαν εκμάθησιν της Μουσικῆς προσελήφθη υπό του τότε Μεγ. Διδασκ. και Πρωτοψ. Πατριαρχείων Γ. Ραιδεστηνού, του οποίου υπήρξεν επί μακρόν μαθητής και δομέστικος. Μετ' ου πολύ διορίσθη Λαμπαδάριος και Πρωτοψάλτης εν Κων/λει και αλλαχού, όπου μετέφερε και διετήρη ματά των αδελφών του επιχείρησιν Καφεζυθοπωλείου και Θεάτρου. Εσχάτως και δη κατά τα έτη 1900-1905 εγκατεστάθησαν και εν Βόλω, όπου κακή τύχη έχασαν την περιουσίαν των και διεσκορπίσθησαν οι αδελφοί. Μόνος όμως ο Γ. Ψυχούλης, χάρη εις την μουσικήν, διορίσθη αμέσως Πρωτοψάλτης εις τον ιερόν ναόν Αγ. Κων/νου, παρ' ω έδρασεν επί 20 έτη περίπου και δη μέχρι του 1924, οπότε απεχώρησε λόγω γήρατος και ασθενείας. Μετά ταύτα έψαλλε προαιρετικώς εις το παρεκκλήσιον της Επισκοπής Βόλου μέχρι του θανάτου του τη 25 Απριλ. 1926 επισυμβάντος εκ ψευδάνθρακος επί του τραχήλου του. Αποθανών κατέλιπεν ανέκδοτα εις 2 τόμους Δοξαστικά, Χερουβικά κλπ με υψίστην μουσικήν τέχνην συντεταγμένα ιδιοχείρως. Εδίδαξε την Έκκλ. μουσικήν και έσχε πολλούς καλούς μαθητάς, ων έσχατος ο υποφαινόμενος, όστις προς τιμήν και μνήμην του διδασκάλου μου τον βίον παραθέτω.

Βόλος τη 31 Μαΐου 1928

Φ. 24 - Ψυχούλης Γεώργιος - Βιογραφικό σημείωμα υπό του μαθητού του Κων. Γαβρίνη

Ο Γεώργιος Ψυχούλης αναφέρεται ως εποπτεύων, μαζί με τον *Ιωάννη Κοντόπουλο*, της *Α΄ Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μητροπόλεως Δημητριάδος*, την οποία ίδρυσε τον Απρίλιο του 1923 ο τότε Μητροπολίτης Γερμανός με διευθυντή τον *Κωνσταντίνο Κατσώλα*. Όταν η Σχολή έκλεισε λόγω οικονομικών δυσχερειών ο Ψυχούλης συνέχισε να παραδίδει ιδιαίτερα μαθήματα στο σπίτι του έως την 31η Μαρτίου 1926, «οπότε -σύμφωνα με τον Γαβρίνη- ασθενήσας υπέκυψε μετ' ολίγον εις τον θάνατον εν βαθεί γήρατι και εν εσχάτη πενία.» Δυστυχώς, από τους δύο τόμους των αυτόγραφων του Ψυχούλη έχει επισημανθεί μόνον ο Β΄, εκ 300 και πλέον σελίδων. Βρίσκεται στην κατοχή του Θεολόγου εκπαιδευτικού *Χαρίτωνος Σαχίνη*, ο οποίος είχε την καλοσύνη να μου τον εμπιστευθεί για φωτοαντιγραφική αναπαραγωγή και με την άδεια εκτέλεσης των εμπεριεχομένων μελών. Το χειρόγραφο είναι ευκρινέστατο, ευανάγνωστο τόσο στα γράμματα, όσο και στους μουσικούς φθόγγους και τιτλοφορείται [Φ. 25] «*Βυζαντινή Μούσα, περιέχουσα τα Δοξαστικά Εσπερινού και Αίνων των εορταζομένων αγίων, Δεσποτικών και Θεομητορικών εορτών, Τριωδίου τε και Πεντηκοσταρίου, υπό Γεωργίου Ψυχούλη, Ιεροψάλτου Πατριαρχικού, Τόμος Β΄, Εν Βόλω τη 16 Μασίου 1924.*» Τα εμπεριεχόμενα μέλη είναι όλα πραγματικά ανέκδοτα και πρωτότυπα έργα του ιδίου, εκτός μερικών εξαιρέσεων, τα οποία μιμούνται το μελοποιητικό ύφος του δασκάλου του Γεωργίου Ραιδεστινού. Πρόκειται για αργοσύντομα μέλη κατά μίμηση μελικών «θέσεων» (δηλαδή, τυποποιημένων μουσικών φράσεων) του παλαιού Στιχηραρικού Γένους μελοποιίας, τα οποία μαρτυρούν τη βαθύτατη θεωρητική και πρακτική κατάρτιση του Ψυχούλη, καθώς επίσης την αυθεντική παράδοση, που μετέφερε. Τα έργα του έχουν γνωρίσει σημαντική ανθολόγηση στα αυτόγραφα των μεταγενέστερων Μαγνήτων κωδικογράφων. Στον διπλό δίσκο ακτίνας (CD) του περιοδικού «ΕΝ ΒΟΛΩ», για το οποίο έχει γίνει λόγος και ανωτέρω έχουν κυκλοφορηθεί δύο αντιπροσωπευτικά έργα τού Γεωργίου Ψυχούλη. Το πρώτο, το Δοξαστικό Ιδιόμελο των Εσπερίων της εορτής του Αγ. Νικολάου (6 Δεκεμβρίου), *Ιεραρχών την καλλονήν...*, σε ήχο πλάγιο του β΄, ανήκει στις αργοσύντομες μελοποιήσεις κατά το ύφος τού παλαιού Στιχηραρικού Γένους. Το δεύτερο, πάλι, είναι αργό τροπάριο του νέου Στιχηραρικού Γένους σε ήχο β΄. Πρόκειται για το Ιδιόμελο *Ένδοξε μάρτυς του Χριστού Απόστολε...*, Στιχηρό των Αποστίχων της εορτής της «*Εκ Κωνσταντινουπόλεως άφιξης της Τιμίας Κάρας του μάρτυρος Αποστόλου του Νέου εν τη Κώμη Αγ. Λαυρεντίου*» (2 Οκτωβρίου), «*Ποίησις Γ. Σακελλαρίδου του Θεπταλομάγνητος, μέλος Γ. Ψυχούλη Ιεροψάλτου*»¹³.

¹³ Τα μέλη στον δίσκο ερμηνεύει -σε «παγκόσμια πρώτη», κατά το λεγόμενον-, ο Χορός Ψαλτών του Συλλόγου «Έρευνας, Διάσωσης, Ριζικής Αποκατάστασης της Μουσικής των Ελλήνων (Ε.Δ.Ρ.Α.Μ.Ε.) - Παναγιώτης Αχειλάς» υπό την χοραρχία του γράφοντος.

Βυζαντινὴ Μουσικὴ.

Περίεχοντα

Τὰ Δοξαστικά ἐσπερινῶν ἡσάων
τῶν ἐορταζομένων ἁγίων, Δεσπολικῶν τε
καὶ Θεομητορικῶν ἑσπερῶν, Τριωδίου τε
καὶ Πεντηκοσταίου.

ὑπὸ

Γεωργίου Ψυχούλη Γεωργίου καὶ Πατριάρχου
Κωνσταντινουπόλεως.

Τόμος Β΄.

Ἐν Βόλῳ τῆ 16 Μαΐου 1924.

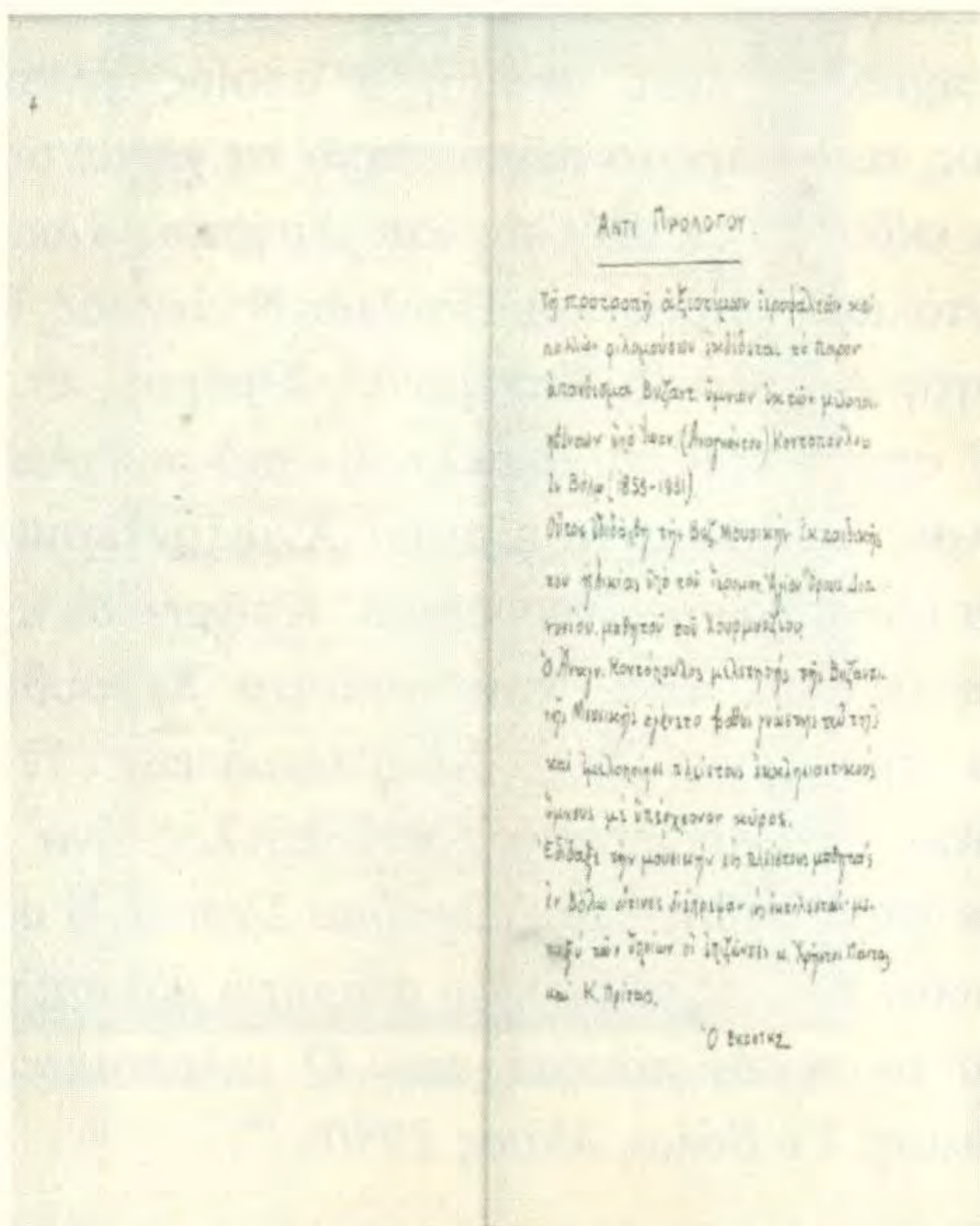
Φ. 25 - Ψυχούλης Γεώργιος - Ἡ προμετωπίδα τοῦ αυτογράφου τοῦ

Κοντόπουλος Ἰωάννης (Αναγνώστης) τοῦ Δημήτριου (1858-1931): Ὁ Ἰωάννης Κοντόπουλος γεννήθηκε στὸν Ἄνω Βόλο στὶς 5 Δεκεμβρίου τοῦ 1858 καὶ πέθανε στὶς 5 Αυγούστου τοῦ 1931 σὲ ηλικία 73 ἐτῶν. Ὁ πατέρας τοῦ ὀνομαζόταν Δημήτριος Κοντός. Ὁ Ἰωάννης νυμφεύθηκε τὴν Ευθυμία ἀπὸ τὸν Ἅγιο Λαυρέντιο Πηλίου, με τὴν ὁποία απέκτησε ἕξι παιδιά καὶ δεκατέσσερα ἐγγόνια. Πρωτότοκος ἦταν ὁ Ανδρέας, γεννημένος στα 1882¹⁴.

Ὁ Ἰωάννης Κοντόπουλος διδάχθηκε τὴν Ψαλτικὴ ἀπὸ κάποιον *Ἱερομόναχο Διονύσιο* [Φ. 26α - 26β], γεγονός καθοριστικὸ στη διαμόρφωση τοῦ ἱεροψαλτικοῦ τοῦ ὕφους καὶ ἠθους. Για ἓνα χρονικὸ διάστημα βρέθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐργαζόμενος ὡς υπάλληλος. Στὴν Πόλη τοῦ δόθηκε ἡ ευκαιρία νὰ καλλιεργήσει σὲ βάθος τὴν Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ, ἐρχόμενος σὲ ἐπαφὴ με τὴν ψαλτικὴ παράδοση τοῦ

¹⁴ Ὁ γιος τοῦ Δημήτριος Ανδρ. Κοντόπουλος στα 1939 - 1940 παρακολούθησε μαθήματα Ψαλτικῆς με τὸν μουσικοδιδάσκαλο ἐκ Βόλου Χρῆστο Πάντα, μαθητὴ τοῦ ἐν λόγῳ Αναγνώστη Κοντόπουλου, ἔχοντας τότε συμμαθητὴ τοῦ τὸν περίφημο Πρωτοψάλτη Βόλου Μανώλη Χατζημάρκο..

Οικουμενικού Πατριαρχείου, στοιχείο το οποίο αποτυπώνεται διαυγέστατα στο μελοποιητικό του έργο. Επιστρέφοντας από την Κωνσταντινούπολη εγκαταστάθηκε πάλι στο Βόλο και έχοντας σημαντική κτηματική περιουσία δεν άσκησε κάποιο επάγγελμα· ασχολήθηκε αποκλειστικά με την διδασκαλία της Ψαλτικής, με την μελοποίηση και με την συγκρότηση μουσικών χειρογράφων υψίστης καλλιτεχνικής και αισθητικής αξίας. Στα αυτόγραφα αυτά κατέγραψε τα πολυάριθμα μελουργήματά του, τα οποία αφορούν σε κάθε Ακολουθία της Ορθοδόξου Λατρείας. Ο ίδιος δεν έψαλλε σε κάποιο Ναό, διότι δεν είχε ιδιαίτερο φωνητικό χάρισμα, χειροτετήθηκε, όμως, Αναγνώστης, κρατώντας ως μικρό όνομα το «Αναγνώστης», σε βαθμό ώστε το Ιωάννης να μην είναι ιδιαίτερος γνωστό. Από την άλλη πλευρά, υπήρξε λαμπρός μουσικοδιδάσκαλος και συγγραφέας με πάθος για την Ψαλτική. Αναφέρεται ως εποπτεύων, μαζί με τον προμνημονευθέντα Γεώργιο Ψυχούλη, της Α΄ Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μητροπόλεως Δημητριάδος επί Μητροπολίτου Γερμανού (του διάστημα 1923 - 1925). Στους μαθητές του καταγράφονται ο Κωνσταντίνος Γαβρίνης εκ Τσαγκαράδος Πηλίου και ο μουσικοδιδάσκαλος και Πρωτοψάλτης εκ Βόλου Γεώργιος Γερόπουλος.

Φ.26α – Αναγν. Κοντοπούλου, Εξώφυλλο   Φ.26β – Αναγν. Κοντοπούλου, Εισαγωγικό Σημείωμα Ανδρέου Κοντοπούλου

Μετά τον θάνατό του το κωδικογραφικό και μελοποιητικό έργο και η πλούσια βιβλιοθήκη του κληρονομήθηκαν από τα παιδιά του. Δυστυχώς, το μέγιστο μέρος αυτής της πολύτιμης συλλογής καταστράφηκε το 1940, όταν βομβαρδίστηκε από τους Ιταλούς η κατοικία του γιου του Ανδρέα, στη διασταύρωση των οδών Δημάρχου Γεωργιάδου και Κασσαβέτη στο Βόλο. Η βόμβα διέλυσε το σπίτι και το γραφείο, όπου φυλάσσονταν τα χειρόγραφα του Κοντοπούλου. Την καταστροφή ολοκλήρωσαν οι

σεισμοί του 1955 και η τρομερή πλημμύρα του ίδιου έτους.

Για τον θάνατο του εν λόγω σπουδαίου μουσικοδιδασκάλου πληροφορίες μας παρέχει ο γιος του Ανδρέας σε σημείωμά του επί ενός αυτόγραφου του πατέρα του, το οποίο τώρα βρίσκεται στην κατοχή της οικογενείας του εγγονού Δημητρίου Κοντοπούλου: «*Ο μελοποιήσας και ιδιοχείρως γράψας εν τω παρόντι τεύχει εκκλησιαστικά άσματα Ιωάννης Αναγνώστης Κοντόπουλος, γεννηθείς εν Άνω Βόλω το έτος 1858, Δεκεμβρίου 5, απεβίωσε εν Βόλω το έτος 1931, Αυγούστου 5, κηδευθείς εις τον Μητροπολιτικόν Ναόν του Αγίου Νικολάου, προεξάρχοντος της επικηδείου πομπής και ακολουθίας του αιοδήμου Μητροπολίτου Δημητριάδος Γερμανού Μαυρομάτη. Ο μεταστάς μουσικοδιδάσκαλος, στη Βυζαντινή Μουσική ενετάχθη από νεανικής ηλικίας παρά του φημισμένου τότε ιερομονάχου Διονυσίου, εις ην καθ' όλον του τον βίον και μέχρι τελευταίας του πνοής αφοσιώθηκε μετά ζηλευτής επιμελείας και καλλιέργησε, εις τρόπον ώστε να θεωρείται παρά πάντων των την Βυζαντινήν Μουσικήν ερώντων αναμφισβήτητος αυθεντία. Έστωσαν, αλησμόνητε πάτερ μου, τα εν τω παρόντι τεύχει έργα σου, εναρμονίως εκτελούμενα αιώνιον μνημόσυνόν σου, ο υιός σου, Ανδρέας Κοντόπουλος.*»

Εκτός από τον ανωτέρω αυτόγραφο κώδικα του Αναγνώστη Κοντοπούλου, έχει επισημανθεί ένας ακόμη, ο οποίος βρίσκεται στην εξ αγοράς κατοχή του γράφοντος, αφού πρώτα πέρασε από τα χέρια των αιμνήστων Σωτήριου Σχοινά, του γνωστού εκδότη εκ Βόλου, και Χρήστου Τακούδη, τ. Πρωτοψάλτου του Ι. Ναού Αγ.Αποστόλων Πέτρου και Παύλου Ν. Ιωνίας Βόλου. Πρόκειται για μια εξαιρετικά καλαίσθητη Ανθολογία Εσπερινού, Όρθρου, Θ. Λειτουργίας και Δοξασταρίου, 384 σελίδων, αποτελούμενη ολόκληρη από προσωπικές μελοποιήσεις του μακαριστού διδασκάλου, με πρώτη τα εξαίσια Ανοιξαντάρια σε ήχο β' [Φ. 27α - 27β]. Ανάμεσα στα άλλα (Δοξολογίες, Χερουβικά, Κοινωνικά κ.τ.ό,) διακρίνονται τα Πεντηκοστάρια Τροπάρια σε ήχο πλ.α', ένα οκτάηχο Χερουβικό και η οκτάηχη μελοποίηση του εσπερίου τροπαρίου των Χριστουγέννων *Τι σοι προσενέγκωμεν Χριστέ*¹⁵. Το χειρόγραφο ολοκλήρωσε ο Κοντόπουλος ένα χρόνο πριν το θάνατό του και το αφιέρωσε στον μαθητή του Σωτήριο Σχοινά, ο οποίος το βιβλιοδέτησε αριστοτεχνικά. Η αφιέρωση έχει ως εξής: «*Τω αγαπητώ μοι μαθητη κ. Σωτηρίω Σχοινά, αγάπης ένεκεν δωρούμαι το παρόν πόνημα μου. Ο μελοποιήσας και γράψας. Ιωάννης Αναγνώστης Κοντόπουλος. Εν Βόλω, Μάιος 1930*»¹⁶.

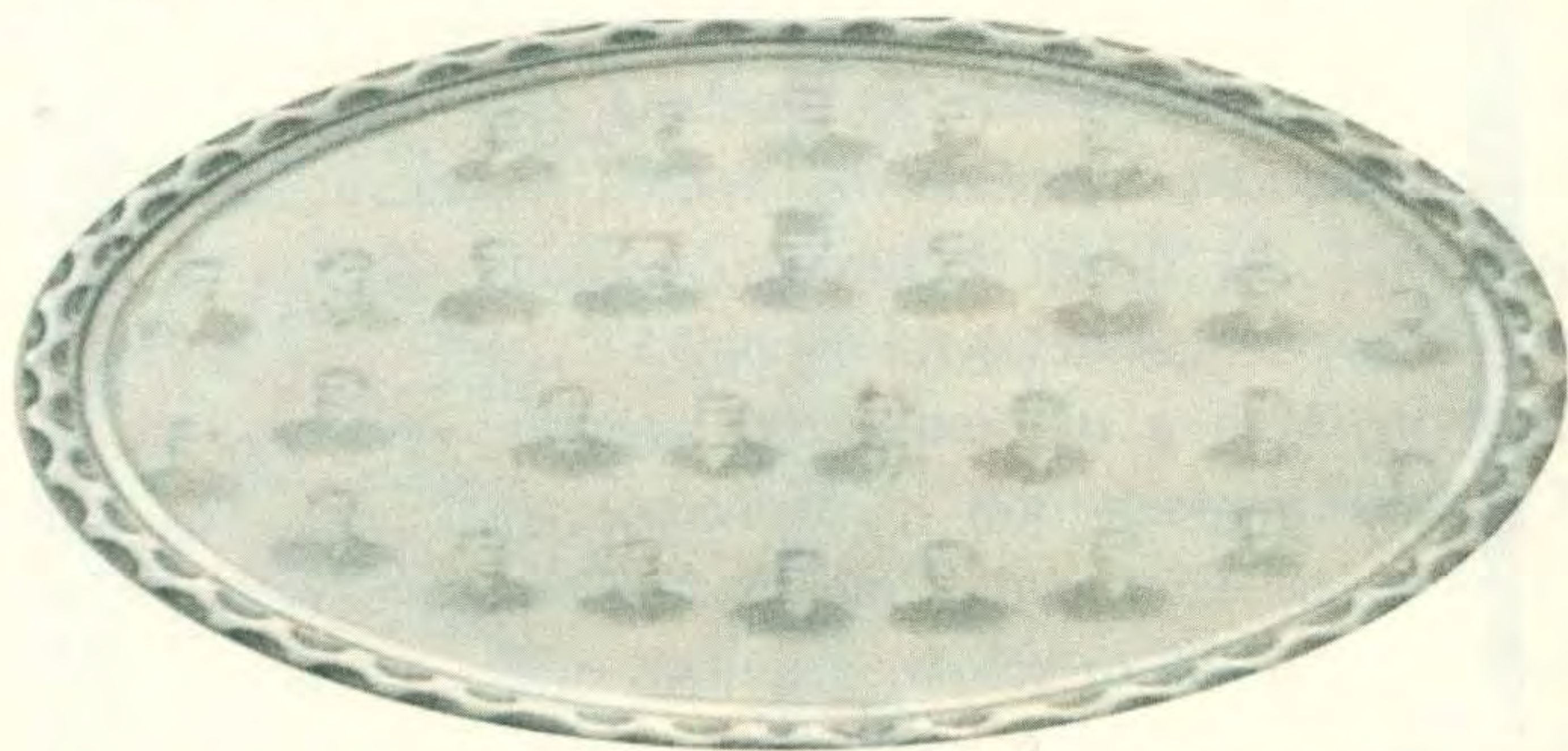
¹⁵ Δύο στίχοι των Ανοιξανταρίων και το *Τι σοι προσενέγκωμεν Χριστέ*, ερμήνευσε (σε «παγκόσμια πρώτη») ο Χορός Ψαλτών του Συλλόγου «Ε.Δ.Ρ.Α.Μ.Ε. Παναγιώτης Αχειλάς» υπό την χοραρχία του γράφοντος, στον διπλό δίσκο ακτίνας (CD) του προμνημονευθέντος περιοδικού «ΕΝ ΒΟΛΩ».

¹⁶ Τις πληροφορίες για τον Αναγνώστη Κοντόπουλο μου παραχώρησε ο εγγονός του αιμνήστου μουσικοδιδασκάλου, Δημήτριος Ανδρ. Κοντόπουλος, σε συνέντευξη της 31η Αυγούστου 1995 στο σπίτι του στο Βόλο. Για τον Αναγνώστη Κοντόπουλο ειδική μνεία γίνεται και σε σχετικό λήμμα του ΙΑ' τόμου του Εγκυκλοπαιδικού Λεξικού «ΗΛΙΟΣ» (!), μάλιστα, λημματογράφος είναι ένα σημαίνον πρόσωπο, ο δικηγόρος και πολιτικός Χρήστος Παπασταύρου, πολλές φορές εκλεγείς βουλευτής και διατελέσας υφυπουργός οικονομικών με την κυβέρνηση Θεμιστοκλέους Σοφούλη του 1945 (στις 12 Ιανουαρίου 1946)

Πρωτοψάλτου Γεωργίου Βόλου στο Μητροπολιτικό Ναό Βόλου ως το 1902. Τότε, σε ηλικία περίπου 28 ετών, έφυγε στην Κωνσταντινούπολη, γράφηκε στο Β' έτος της Μουσικής Σχολής του Εκκλησιαστικού Μουσικού Συλλόγου, όπου είχε συμμαθητή τον επίσης εκ Βόλου Κωνσταντίνο Κατσώλα (στη φωτογραφία 28β σημειώνεται ως Κατζόλας) και μνήθηκε στο πατριαρχικό ψαλτικό ύψος. Σώζεται σήμερα το Απολυτήριο του Γεωργίου Γεροπούλου, στο οποίο αναγράφονται τα εξής: «Ο Γεώργιος Γερόπουλος εκ Γκερλή, διακούσας άπασαν την σειράν των εν τη Μουσική Σχολή του Εκκλ. Μουσικού Συλλόγου διδασκομένων μαθημάτων της καθ' ημάς Εκκλ. Μουσικής ως και τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής και εν τω τέλει του Δ' σχολικού έτους υποστάς τας νενομισμένας απολυτηρίους δοκιμασίας εκρίθη άξιος του βαθμού ΑΡΙΣΤΑ. Εφ' ω και εξεδόθη το παρόν πτυχίον, δι' ου επιτρέπεται αυτό ψάλλειν τε επ' Εκκλησίας και διδάσκειν την Ιεράν Μουσικήν. Εν τοις Πατριαρχίσις, τη 28^η Απριλίου 1905». Το Απολυτήριο υπογράφουν ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ', ο τότε Λαμπαδάριος της Μ.Χ.Ε. Ιάκωβος Ναυπλιώτης, ο τότε Α' Δομέστικος αυτής Κωνσταντίνος Κλάββας και οι μουσικοδιδάσκαλοι Φώτιος Παπαδόπουλος και Πολυχρόνης Παχειίδης. [Φ. 28α - 28δ και 29] Στην Κωνσταντινούπολη ο Γερόπουλος διετέλεσε και Δομέστικος του Λαμπαδαρίου του Ι. Ναού Εισοδίων της Θεοτόκου Πέραν, επί πρωτοψαλτίας Ευστρατίου Παπαδοπούλου, του Γρηγορίου Πασχαλίδου.

Φ. 28α και 28β - Οι τελειόφοιτοι της Μουσικής Σχολής του 1904-1905

Φ. 28γ και Φ. 28δ - - Ο Γεώρ. Γερόπουλος, δεύτερος από δεξιά στη β' σειρά από πάνω και ο Κων. Κατσώλας, τελευταίος δεξιά στη β' σειρά από πάνω

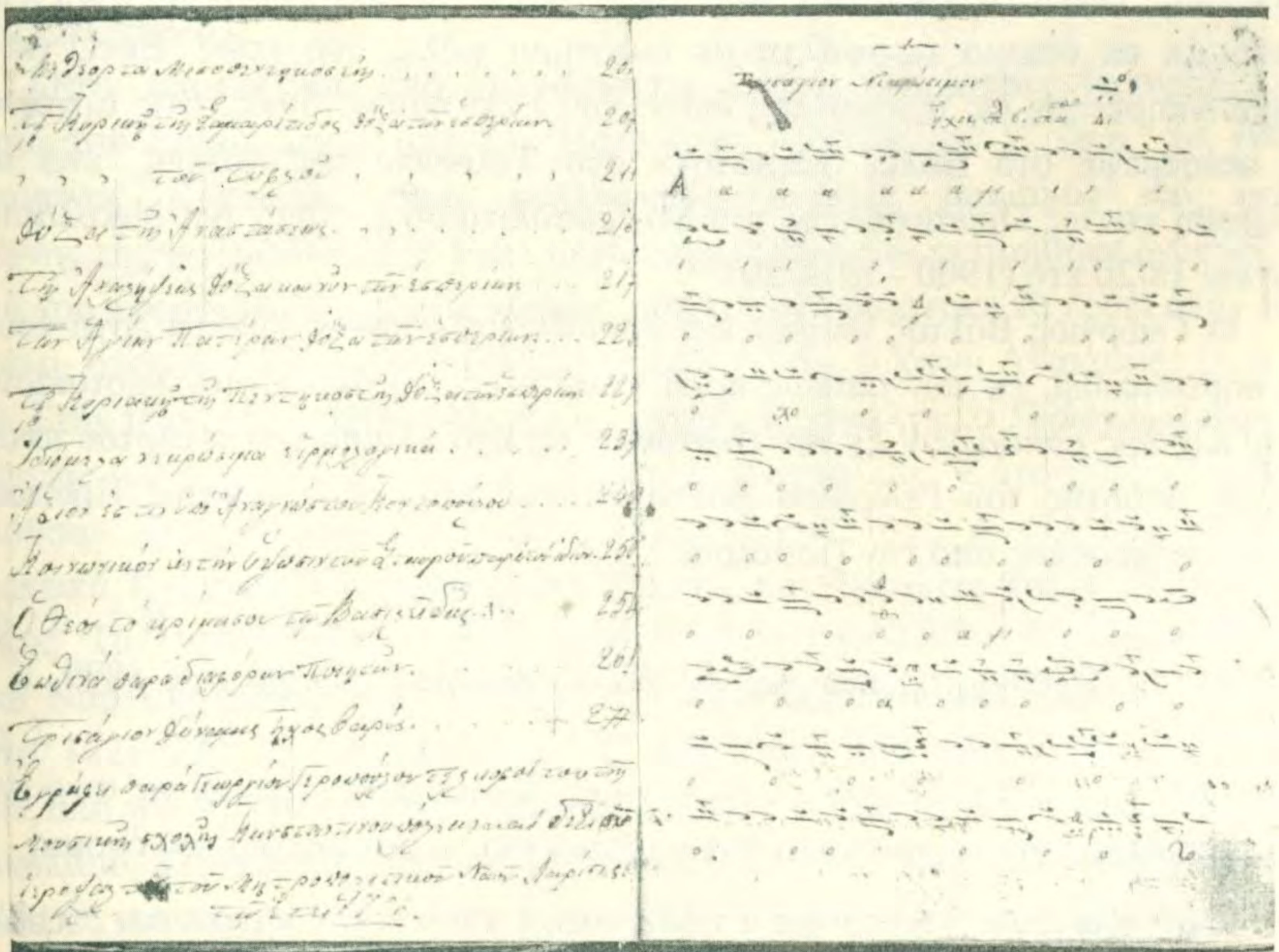
Το 1906 ήρθε στην Ελλάδα και μετέβη στη Λάρισα. Τη χρονιά αυτή υπογράφει ως Πρωτοψάλτης του Μητροπολιτικού Ναού Αγ. Αχιλλείου. Επίσης, έψαλλε στον Ι. Ναό Αγ. Αθανασίου Λαρίσης και στην Ζωοδόχο Πηγή Ταμπάκιων, ενώ από το 1909 εργάστηκε και ως καθηγητής Βυζαντινής Μουσικής στο Λύκειο Τσερέπη. Το 1912 τον βρίσκουμε στην Αγριά Βόλου, όπου ως ψάλτης έπαιρνε μισθό 225 δραχμών. Εκεί είχε Λαμπαδάριο τον αργότερα κουμπάρο του Κωνσταντίνο Πολυζόπουλο. Το 1919 προσελήφθη στον Ι. Ναό Τιμίου Προδρόμου Ανακασιάς, επί ιερέων Δημητρίου Κορδελή και Δημητρίου Λιακοπούλου. Διαδέχθηκε τον περίφημο Πρωτοψάλτη και συμμαθητή του Κωνσταντίνο Κατσώλα, όταν ο τελευταίος άφησε την ιεροψαλτική σταδιοδρομία για να χειροτονηθεί ιερέας. Εδώ διετέλεσε Πρωτοψάλτης και Λαμπαδάριος, έπαιρνε μισθό 285 δραχμών, παρέμεινε δε έως το 1959. Έκτοτε, συνέψαλλε με το γιο του Τρύφωνα στον Ι. Ναό Αγ. Γεωργίου Αγριάς έως το έτος 1965. Εκοιμήθη στις 12 Ιανουαρίου 1967 σε ηλικία 93 ετών [Φ. 30].

Φ. 29 - Απολυτήριο του Γ. Γεροπούλου εκ της Μουσικής Σχολής Κωνσταντινουπόλεως   Φ. 30 - Γ. Γερόπουλος

Ο Γερόπουλος δίδαξε την Ψαλτική Τέχνη σε πολλούς νέους με εξαιρετικά αποτελέσματα. Σήμερα ζουν στο Βόλο και τον θυμούνται πολλοί διακεκριμένοι Ιεροψάλτες. Στους μαθητές του συμπεριλαμβάνονται ο γιός του Τρύφων, τα εγγόνια του Γεώργιος και Κωνσταντίνος, ο Χρήστος Χατζόπουλος, ο Χριστοφόρος Σκαρμούτσος, προηγούμενος της Ι. Μονής Φλαμουρίου Πηλίου, ο Θεοφάνης Ματζούκης, ο Γεώργιος Καζατζής, ο Ανδρέας Σιώκος, ο Αλέξανδρος Τζουμάκας, οι αδελφοί Ιωάννης και Θεόδωρος Μυλωνάς, ο Σπυρίδων Λάκκας, ο Αργύριος Ψιώτας, ο Κοσμάς Βλαχοδήμος και άλλοι. Ο Γεώργιος Γερόπουλος είναι γραφεύς ενός ογκωδεστάτου Τετραδίου, πραγματικού μουσικού θησαυρού. Πρόκειται για μία πλουσιοτάτη Ανθολογία, στην οποία κατέγραψε μεγάλο αριθμό μελοποιήσεων των παλαιών διδασκάλων της Ψαλτικής, μάλιστα και πολλών Μαγνήτων μελουργών. Στο αυτόγραφο του παραδίδει και αρκετά δικά του μελοποιήματα. Ο γραφικός χαρακτήρας του είναι εξαιρετικός και η επιμέλειά του παραδειγματική. Την πατρότητα του βιβλίου βεβαιώνει ο κολοφώνας: «Εγράφη παρά Γεωργίου Γεροπούλου, τελειοφοίτου της Μουσικής Σχολής Κωνσταντινουπόλεως και Δεξιού Ιεροψάλτου του Μητροπολιτικού Ναού Λαρίσης τω έτει 1906.» [Φ. 31] Στο προμνημονευθέν CD του περιοδικού «ΕΝ ΒΟΛΩ» ο Χορός Ψαλτών «Οι Δώδεκα Απόστολοι» από το Βόλο, με Χοράρχη τον Άρχοντα Μουσικοδιδάσκαλο της Μ.Χ.Ε και καθηγητή Βυζαντινής Μουσικής Κυριαζή Νικολέρη (μαθητού του Τρύφωνος Γεωρ. Γεροπούλου), ερμηνεύει δύο μελοποιήσεις

του «παππού» Γεροπούλου. Πρόκειται για τα μεθέορτα ιδιόμελα τροπάρια της Πεντηκοστής, *Μεσούσης της εορτής δοξάζομεν...*, των Εσπερίων της Τετάρτης και *Κύριε προ του αχράντου σου Σταυρού...* των Αίνων της Πέμπτης, σε ήχο γ' και δ', αντιστοίχως, του νέου αργού Στιχηραρίου.

Φ. 31 - Αυτόγραφο τετράδιο με περιεχόμενα και ιδιόγραφο σημείωμα Γ. Γεροπούλου

Βόλτος Γεώργιος, του Ιωάννου (1875 - μέσα Κ' αιώνα). Ο καθηγητής Νεοκλής Σαρρής, σε εισαγωγικό σημείωμα στο σπουδαίο βιβλίο τού Νικολάου Αλκιβ. Τζιρά, *Το Έβδομον του Βυζαντίου και η Ελληνική Κοινότητα Μακροχωρίου*¹⁷, μας πληροφορεί ότι «ο Ιωάννης Βόλτου, ιδιοκτήτης βιομηχανίας τσιγαρόχαρτου, είναι Μακεδόνας γεννημένος όμως στη Ζαγορά του Πηλίου»¹⁸, ο οποίος, ακολουθώντας το νέο εποικιστικό ρεύμα της εποχής του, εγκαταστάθηκε στο Μακροχώρι Κωνσταντινουπόλεως (η περιοχή Έβδομον του Βυζαντίου) και εκεί έκαμε δύο γαμβρούς τον ζαχαρέμπορο Ιωάννη Μαραγκό και τον Αθανάσιο Δημόπουλο, και οι δύο από την νήσο Τήνο (σελ. 21). Ο Ιωάννης Βόλτος, μάλιστα, καταγράφεται και ως ευεργέτης τής Κοινότητος Μακροχωρίου σε ειδική μαρμάρινη πλάκα, εντοιχισμένη στην αιθουσα τελετών της Κοινότητος (σελ. 202, όπου σχετική φωτογραφία, την οποία παραθέτει ο Νικόλαος Τζιράς).

¹⁷ Έκδοση Ομίλου Μακροχωριτών, Αθήνα 1982, σελίδες 13 - 24.

¹⁸ Ο.π., σελ. 19.

Ο Γεώργιος Βόλτος, τώρα, είναι γιος του ανωτέρω Ιωάννου Βόλτου¹⁹, ο οποίος γεννήθηκε στην Ζαγορά του Πηλίου το έτος 1875. Ο Γεώργιος, στην γόνιμη ηλικία των 19 - 20 ετών, μετοίκησε με τον πατέρα του στην Κωνσταντινούπολη, όπου, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες²⁰, τον ανακάλυψε συμπτωματικώς ο Άρχοντας Πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε. Γεώργιος Βιολάκης και τον ανέδειξε σε δόκιμο ιεροψάλτη σε διάστημα μόλις δύο ετών. Εκεί, για μικρό διάστημα υπηρέτησε ως ιεροψάλτης διάφορων Εκκλησιών, όμως, στις αρχές του Κ' αιώνα επέστρεψε στο Βόλο, διορίστηκε στο Τελωνείο της πόλεως, ενώ αμέσως προσελήφθη και ως Πρωτοψάλτης του Μητροπολιτικού Ι. Ναού Αγ. Νικολάου, όπου έψαλλε επί 18/20 έτη (1900 - 1918/20).

Ο Γεώργιος Βόλτος υπήρξε και δόκιμος μελουργός. Αρκετά έργα του έχουν τύποις δημοσιευθεί, εκ των οποίων πολύ γνωστό ένα μεγαλυνάριον θεοτοκίον *Άξιον εστίν ως αληθώς μακαρίζειν Σε την Θεοτόκον*, σε ήχο πλάγιο του τετάρτου επτάφωνο. Τέλος, ως μαθητής τού Γεώργιου Βόλτου αναφέρεται ο αείμνηστος Πρωτοψάλτης *Αντώνιος Χαρκορόκας* από την Πορταριά²¹.

Κατσίρελος (γ' τέταρτο ΙΘ' - μέσα Κ' αιώνα).
Αναφέρεται ως Ιεροψάλτης του χωρίου Άγιος Βλάσιος Πηλίου στα 1899, ο οποίος μαθήτευσε στην Πατριαρχική Μουσική Σχολή Κωνσταντινουπόλεως. Δυστυχώς, δεν κατέστη εφικτό να συγκεντρώσω άλλες πληροφορίες για το πρόσωπο αυτό· αγνοώ και το βαπτιστικό του όνομα.

Κατσώλας Κωνσταντίνος, του Σωκράτου, ιερέυς (1882 - 1975). Για τον αείμνηστο Πρωτοπρεσβύτερο π. Κωνσταντίνο Κατσώλα [Φ. 32] μεταφέρω εδώ αυτούσιο, τιμής ένεκεν, κείμενο τού επίσης αειμνήστου λογίου δημοδιδασκάλου, ερευνητού και λαογράφου εκ Βόλου, Θανάση Ζέρβα, από το βιβλίο του, *Ο Άγιος Κωνσταντίνος Βόλου*²², κάνονατς μόνο μικρές επισημάνσεις όπου χρειάζεται: «Ο πατήρ Κωνσταντίνος Σωκράτη Κατσώλας γεννήθηκε το 1882 στο Άνω Βαθύ Σάμου. Εκεί έμαθε τα πρώτα γράμματα καί τέλειωσε το Γυμνάσιο. Αμέσως μετά πήγε στην Κωνσταντινούπολη (σ.σ.: σε ηλικία 18 ετών, δηλαδή, το 1900), όπου σπούδασε Βυζαντινή Μουσική στην εκεί Εκκλησιαστική Μουσική Σχολή καί απεφοίτησε με ΑΡΙΣΤΑ. Το Απολυτήριο έχει ημερομηνία 28 - 4 - 1905

¹⁹ Δεν εξακρίβωσα αν ο Ιωάννης Βόλτος είχε άλλα παιδιά, εκτός από δύο κόρες και τον εν λόγω Γεώργιο.

²⁰ Πληροφορίες για τον Γεώργιο Βόλτο μου παρείχε, προ εικοσαετίας και πλέον, ο αείμνηστος Πρωτοψάλτης του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Νέας Δημητριάδος Βόλου, Ανδρέας Σιώκος, σε βιωματική συνέντευξη, την οποία μου παραχώρησε στα πλαίσια μιας μακράς σειράς ραδιοφωνικών εκπομπών με τίτλο «Πολλάκις την Ύμνωδιαν Εκτελών» με συνεντεύξεις βολιωτών Ιεροψαλτών για τον τοπικό ραδιοφωνικό σταθμό της Ιεράς Μητροπόλεως Δημητριάδος ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ (100,4). Από τις συνεντεύξεις αυτές, οι οποίες «βγήκαν στον αέρα» στις 2 και 9.11.1995, προέκυψε πλήθος στοιχείων για τους παλαιούς ψάλτες ή μουσικοδιδασκάλους της περιοχής και το έργο τους. Η διερεύνηση κάθε τέτοιου στοιχείου οδήγησε σε πλήθος άλλων, που ακόμη εξακολουθούν να έρχονται στο φως, καθώς η έρευνα είναι εν εξελίξει και δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί, καθώς και δύσκολη είναι και ογκώδης.

²¹ Σύμφωνα με την προφορική μαρτυρία του αειμνήστου Ανδρέου Σιώκου στην ανωτέρω μνημονευθείσα βιωματική συνέντευξή του τού έτους 1995.

²² Βόλος 1996, σελ. 110 - 112.

και υπογράφεται από τους μουσικοδιδάσκαλους: Ιάκωβο Ναυπλιώτη, Λαμπαδάριο Κωνσταντίνο Κλάββα, Α' Δομέστιχο Φώτιο Παπαδόπουλο και Πολυχρόνη Παχειίδα. Είναι δε θεωρημένο από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ τον Γ'. (σ.σ.: Εκεί είχε συμμαθητή τον προμνημονευθέντα Πρωτοψάλτη και μουσικοδιδάσκαλο Γεώργιο Γερόπουλο).

Όταν αποφοίτησε από τη Μουσική Σχολή, διορίστηκε Ιεροψάλτης στην Εκκλησία του Εσκίρ Σεχέρ από τον Πατριάρχη Ιωακείμ τον Γ' (σ.σ.: το 1907). Ο Κωνσταντίνος Κατσώλας ήταν καλλίφωνος, άριστος μουσικός και εκλεκτός δεξιοτέχνης της ψαλμωδίας. Στο Εσκί Σεχέρ αγαπήθηκε και εκτιμήθηκε δεόντως για τα μουσικά του προσόντα. Δυστυχώς, αρρώστησε και αναγκάστηκε να έρθει στην Ελλάδα -στο Βόλο- όπου διορίστηκε Ιεροψάλτης στον Ι. Ν. Αγ. Ιωάννη Ανακασιάς (σ.σ.: 1908 - 1919). Στην ίδια εκκλησία έψαλλε ως αριστερός Ιεροψάλτης ο Γεώργιος Γερόπουλος, συμμαθητής του στη Μουσική Σχολή Κωνσταντινουπόλεως. Κατσώλας - Γερόπουλος αποτελούσαν ένα αρμονικό σύνολο. Η εκκλησία της Ανακασιάς πλημμύριζε κυριολεκτικά Κυριακές και γιορτές από πιστούς και θιασώτες της καλής Βυζαντινής Μουσικής. Το 1919 πηγαίνει στην Καρδίτσα, όπου ψάλλει ως δεξιός στον Μητροπολιτικό Ναό της πόλης (σ.σ.: Ι. Ναός Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης). Εκεί έμεινε μέχρι το 1921 απ' όπου επιστρέφει στο Βόλο και την ίδια χρονιά χειροτονείται διάκονος από τον Μητροπολίτη Γερμανό και τοποθετείται στο Μητροπολιτικό Ναό του Αγ. Νικολάου. Ως διάκονος έμεινε 14 χρόνια στον ίδιο Ναό. Το 1935 χειροτονείται πρεσβύτερος από τον Μητροπολίτη Ιωακείμ και τοποθετείται στον Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου Αγριάς. Στις 25-4-1942 τοποθετείται στον Αγ. Κωνσταντίνο Βόλου. Στην εκκλησία αυτή προσέφερε ανεκτίμητες υπηρεσίες, ως λειτουργός, κατηχητής και μουσικοδιδάσκαλος. Πολλοί νέοι μαθήτεψαν κοντά του και έμαθαν άριστα την Βυζαντινή Μουσική. Το 1928 είχε ιδρύσει Μουσική Σχολή με πολλούς μαθητάς... (σ.σ.: Πρόκειται για τη Β' Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ι. Μ. Δημητριάδος επί Μητροπολίτου Γερμανού. Ως δάσκαλό του τον μνημονεύει συχνότατα στα μουσικά αυτόγραφα του ο εκ Τσαγκαράδος Ιεροψάλτης Κωνσταντίνος Γαβρίνης). Σύμφωνα με μαρτυρία του Αρχιεπισκόπου Σεραφείμ, ο π. Κ. Κατσώλας υπήρξε διδάσκαλος της Βυζαντινής Μουσικής του μακαριστού Αρχιεπισκόπου και Αντιβασιλέα Δαμασκηνού. Συνταξιοδοτήθηκε το 1960 και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα όπου πέθανε το 1975 σε ηλικία 93 ετών. Σ' όλο το διάστημα 1905-1960 ασχολήθηκε παράλληλα με τα ιερατικά του καθήκοντα με την διδασκαλία και τη διάδοση της πραγματικής Βυζαντινής Μουσικής. Μελοποίησε πολλά τροπάρια, Δοξαστικά του Τριωδίου, των Αίνων και πολλά άλλα. Συνεργάστηκε στον τομέα αυτό με τον ιερέα Στέφανο Ζήτη και έγραψαν πάρα πολλά μαθήματα... (σ.σ.: Σε ιδιόγραφο μουσικό Τετράδιο του Κωνσταντίνου Γαβρίνη επισημάνουμε το εξής αυτόγραφο σημείωμα του π. Κατσώλα: «Άξιος θερμών συγχαρητηρίων και παντός επαίνου τυγχάνει ο φίλος και μαθητής μου κ. Κων. Ε. Γαβρίνης διά την σύνθεση του παρόντος απανθίσματος, ουχ ήττον μεν, αλλά και διά τον

μακαριστοί Ιεροψάλτες τού Μητροπολιτικού Ναού Αθηνών Σπυρίδων Περιστέρης (Πρωτοψάλτης) και Ευάγγελος Τζελάς (Λαμπαδάριος). Ο Χρυσοχοΐδης διετέλεσε Πρωτοψάλτης του Ι. Ν. Αγίου Αποστόλου του Νέου στο χωριό Άγιος Λαυρέντιος Πηλίου. Μελοποίησε πλήθος τροπαρίων, τα οποία, όμως, παραμένουν ανέκδοτα. Αρκετά από αυτά έψαλλε τακτικά ο Βυζαντινός Χορός της Μητροπόλεως Αθηνών επί πρωτοψαλτίας Περιστέρη.

Ο Νικόλαος Χρυσοχοΐδης υπήρξε και δόκιμος μουσικολόγος ερευνητής. Το 1950 εξέδωσε βιογραφία του διδασκάλου του Κωνσταντίνου Ψάχου, ενώ αρθρογράφησε και στην Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία. Ένα αντίτυπο της σπουδαιότητας εργασίας του, «*Τα Τονιαία Διαστήματα των Κλιμάκων της Βυζαντινής Μουσικής μετά και σχετικών Διαγραμμάτων*, το οποίο εκδόθηκε τον Μάρτιο του 1956 (ένα χρόνο πριν τον πρόωρο θάνατό του στην Αθήνα), βρίσκεται στην προσωπική βιβλιοθήκη του γράφοντος και φέρει αφιέρωση: «*Τω φιλτάτω μοι και μουσικολογιωτάτω Κυρίω Σωτηρίω Σχοινά (πρόκειται περί του γνωστού βολιώτου τυπογράφου και εκδότη της Αγιορειτικής Βιβλιοθήκης), με εκτίμηση και φιλίαν αδελφικήν. 27.4.56. Ν. Α. Χρυσοχοΐδης.*» Επίσης, μελοποιημένη η Ακολουθία του Εσπερινού του Αγίου Αποστόλου Παύλου, όπως τελείται κατ' έτος στις 29 Ιουνίου στον ιστορικό ιερό Βράχο της Ακροπόλεως επισημάνθηκε στα κατάλοιπα του μακαριστού Πρωτοψάλτου *Χρήστου Τακούδη* εκ Βόλου.

Μήτρος (Μήτρου) Δημήτριος, του Νικολάου (1907 - 1980). Ονομαστός καλλίφωνος Πρωτοψάλτης και μουσικοδιδάσκαλος [Φ. 34 - 35]. Γεννήθηκε στο χωριό Άγιος Ιωάννης Θάσου στις 28 Φεβρουαρίου 1907. Στην παιδική του ηλικία έχασε από ατύχημα το δεξί του μάτι, αυτό, όμως, δεν τον εμπόδισε να αξιοποιήσει την εντυπωσιακή καλλιφωνία του και το πηγαίο μουσικό του ταλέντο. Την περίοδο 1925-1928 διετέλεσε μαθητής του Αρχοντος Πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. Κωνσταντίνου Πρίγγου, ενώ παράλληλα φοίτησε και στο Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης. Η μακρόχρονη ψαλτική του σταδιοδρομία άρχισε το 1928 από την Ξάνθη, όπου υπηρέτησε επί 2 έτη. Κατόπιν έψαλε σε πολλές άλλες πόλεις όπως, στο Σιδηρόκαστρο (1930), στον Προφήτη Ηλία Θεσσαλονίκης (1931 - 1933), στη Νάουσα, στους Αγίους Πάντες Θεσσαλονίκης (1934 - 1937) και έπειτα στο Βόλο, όπου έψαλε στον Μητροπολιτικό Ναό του Αγίου Νικολάου επί μία πενταετία (1937 - 1942). Το 1942 κατέφυγε στην Αλεξάνδρεια (Γιδά) Θεσσαλονίκης, όπου έμεινε τρία χρόνια. Το 1945 επέστρεψε στον Μητροπολιτικό Ναό του Βόλου, αλλά, πολύ σύντομα, το 1946, διορίστηκε στον Άγιο Νικόλαο Πατρών, για να επιστρέψει μετά από ένα χρόνο στον Γιδά, όπου παρέμεινε μέχρι το 1948. Έπειτα, έψαλε διαδοχικώς στην Καστοριά, στη Λάρισα, στη Βέροια για να έλθει το 1953 στο Αγρίνιο (στον Άγιο Δημήτριο) και στην Αγία Κυριακή Πύργου Ηλείας έως τα τέλη τού 1955. Το 1956 εγκατεστάθηκε στην Αθήνα. Εδώ, έψαλλε στην Μεταμόρφωση Μοσχάτου και έπειτα στον Άγιο Διονύσιο Πειραιώς επί 10 συναπτά έτη. Την ιεροψαλτική του καριέρα ολοκλήρωσε στην Αγία Ελεούσα Καλλιθέας, όπου

έμεινε έως το 1979, όταν ένα ατύχημα τον ανάγκασε να παραιτηθεί. Εκοιμήθη στις 7 Απριλίου τού έτους 1980.

Ο Μήτρον ήταν προικισμένος με άριστη φωνή λυρικού τενόρου και ένας εξαιρετος μελουργός σπουδαίων εκκλησιαστικών συνθέσεων. Κατά τη μακρόχρονη για τα δικά του δεδομένα παραμονή του στο Βόλο άφησε έξοχους μαθητές, εκ των οποίων ο μακαριστός ιατρός και Πρωτοψάλτης Νικόλαος Ευσταθίου, ο τέλειος μιμητής αυτού Θεόδωρος Ζουμπούλης αείμνηστος Πρωτοψάλτης Ν. Αγκιάλου Μαγνησίας και ο ήδη μνημονευθείς Θεολόγος, Πρωτοψάλτης Στυλιανός Τσιάκαλος, στον οποίο οφείλεται το φωτογραφικό υλικό, που δημοσιεύεται εδώ. Η σπάνια φωτογραφία του Πρωτοψάλτου φέρει την εξής αφιέρωση: «Χαρισμένη στον αλησμόνητό μου Αθανάσιο Τσιάκαλο ιερέα, ως ενθύμιον. Δ.Μήτρος, Πρωτοψάλτης Βόλου. 8-8-40.» Πλούσιο και πολύτιμο ηχητικό υλικό από ζωντανές ηχογραφήσεις ψαλτικής και διδασκαλίας του Μήτρον κυκλοφορεί ευρέως στο διαδίκτυο.

Φ. 34 και Φ. 35 - Μήτρον Δημήτριος

Παπαδόπουλος Πρόδρομος, του Βασιλείου (1912 - 1970). Σε ηλικία 11 ετών ο Πρόδρομος Παπαδόπουλος (υιός του προμνημονευθέντος κωνσταντινουπολίτου Ιεροψάλτου *Βασιλείου Παπαδοπούλου*) ήρθε στην Ελλάδα με την οικογένειά του ως πρόσφυγας. Είχε μόλις ξεκινήσει ψαλτικές σπουδές στην Κωνσταντινούπολη -όπου διέμενε στο Γενί Καπού- με τον Κωνσταντίνο Πρίγγο, μαθήτευε δε και στον μουσικοδιδάσκαλο Ιωάννη Ζαχαρόπουλο, γαμπρό του περιφήμου Πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. Γεωργίου Ραιδεστινού Β'. Όταν ήρθε στην Ελλάδα, συνέχισε τις σπουδές του με τον Πρίγγο στην Θεσσαλονίκη.

Αφότου η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στο Βόλο, ο Πρόδρομος διορίστηκε Πρωτοψάλτης στον Μητροπολιτικό Ναό Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης Καρδίτσης, σε ηλικία 18 - 19 ετών. Το 1936 επέστρεψε στο Βόλο και διορίστηκε στον Ι. Ν. Τιμίου Προδρόμου Ανακασιάς. Επειδή κατά τον ελληνοαλβανικό πόλεμο στρατεύθηκε, τον αναπλήρωνε στη θέση αυτή ο πατέρας του. Μετά την απελευθέρωση επέστρεψε στην Ανακασιά, αλλά το 1949 κλήθηκε ως Πρωτοψάλτης στον Ι. Ναό Αγίου Αθανάσιου Λαρίσης, όπου παρέμεινε επί πολλά έτη. Όταν επέστρεψε στο Βόλο, ο τότε Δήμαρχος Βόλου και επιστήθιος φίλος του Θεόδωρος Κλαψόπουλος²³ τον διόρισε στον δημοτικό Κοιμητηριακό Ναό Παμμεγίστων Ταξιαρχών Βόλου, του οποίου ο Δήμος έχει την ευθύνη διορισμού και μισθοδοσίας των Ιεροψαλτών του. Δυστυχώς, την Μεγάλη Πέμπτη του 1970, το έτος εκείνο 23^η Απριλίου, γλίστρησε, έπεσε, χτύπησε στο κεφάλι και πέθανε την επομένη ημέρα στο Νοσοκομείο Βόλου, σε ηλικία 58 ετών. Του Προδρόμου Παπαδοπούλου επεσημάναμε δύο - τρεις αξιόλογες μελοποιήσεις (πιθανότατα θα υπάρχουν και άλλες) σε ένα μικρό μουσικό Τετράδιο, αυτόγραφο του αδελφού του *Παντελή Παπαδόπουλου*. Ας σημειωθεί, ότι ο τελευταίος μνημόνευε ως διδάσκαλό του στην Ψαλτική τον αδελφό του Πρόδρομο²⁴.

Κολέτσιος Αχιλλέας (1912 - β' μισό Κ' αι.). Πρωτοψάλτης γεννημένος στο Βόλο στα 1912, ο οποίος αναφέρεται ως διπλωματούχος της Πατριαρχικής Μουσικής Σχολής της Κωνσταντινουπόλεως. Δεν έχω άλλες πληροφορίες περί αυτού.

Τζάβελλος Γεώργιος. Ο Γεώργιος Τζάβελλος, από προφορικές μαρτυρίες, αναφέρεται ως Πρωτοψάλτης του ιστορικού και μαρτυρικού χωριού Δράκεια Πηλίου και διδάσκαλος του μάγνητος Ιεροψάλτου *Ευθυμίου Κοκκίνου*. Τον

²³ Ο Θεόδωρος Κλαψόπουλος διετέλεσε Δήμαρχος Βόλου κατά τις εξής χρονικές περιόδους: 1956-1959, 1964-1967 και 1975-1978.

²⁴ Και αυτές τις πληροφορίες και το πλουσιότατο υλικό -χειρόγραφα, φωτογραφίες, κασέτες- οφείλω στα ανίψια του Προδρόμου Παπαδοπούλου, Ζωή Παντ. Παπαδοπούλου-Γκόλια και Βασίλειο Παντ. Παπαδόπουλο, κατοίκους Βόλου.

σημειώνω εδώ διότι μαρτυρείται ως μαθητής της Πατριαρχικής Μουσικής Σχολής Κωνσταντινουπόλεως, αλλά, δυστυχώς, δεν έχω άλλες πληροφορίες για το πρόσωπο ούτε για τον χρόνο ακμής ή δράσεως. Τίθεται εδώ με κάθε πιφύλαξη και δέσμευση να επανέλθω επί του θέματος με την πρώτη ευκαιρία.

Στη συνέχεια, δίνεται ένας συνοπτικός πίνακας των μαγνήτων Ιεροψαλτών και μουσικοδιδασκάλων, οι οποίοι υπήρξαν φορείς πρώτης γενιάς της κωνσταντινουπολίτικης ψαλτικής παραδόσεως. Μελετώντας τον πίνακα αυτό, θα πρέπει κανείς να λάβει υπόψη ότι, την εποχή στην οποία αναφερόμαστε, η Μαγνησία είναι μια επαρχιακή περιφέρεια, σκλαβωμένη έως τα τέλη σχεδόν του ΙΘ' αιώνας στους Τούρκους, η δε πρωτεύουσα αυτής, ο Βόλος, δεν είναι παρά ένα μικρό ψαροχώρι (το κοινωνικό, οικονομικό, εμπορικό, εκκλησιαστικό και πολιτισμικό γίνεσθαι της περιοχής διαδραματίζεται στα χωριά του Πηλίου). Επομένως, το πλήθος των συγκεκριμένων προσώπων -εκπροσώπων της κωνσταντινουπολίτικης ψαλτικής παραδόσεως- είναι ιδιαιτέρως μεγάλο για την περίοδο αυτή και για τις δεδομένες κοινωνικο-οικονομικο-πολιτικές συνθήκες.

Από την άλλη πλευρά, ο παρακάτω πίνακας θα ήταν εξαιρετικώς εντυπωσιακός, εάν μπορούσαν να συμπεριληφθούν σε αυτόν οι μαθητές των εν λόγω Ιεροψαλτών και μουσικοδιδασκάλων, οι οποίοι ανέρχονται σε πολλές δεκάδες προσώπων. Πρέπει να καταστεί σαφές ότι, στην πραγματικότητα, το ενδιαφέρον γεγονός δεν είναι μόνον η έλευση του πατριαρχικού ψαλτικού ύφους στη Μαγνησία. Σημαντικότερα είναι, η εγκατάσταση -αν μου επιτρέπεται η έκφραση- του πολιτικού ύφους στη Μαγνησία, η ευρύτατη επιβολή του στην εδώ ιεροψαλτική κοινότητα και η παράδοσή του στις επόμενες γενεές ιεροψαλτών, πολλοί εκπρόσωποι των οποίων ζουν ακόμη σήμερα ή απεβίωσαν προσφάτως. Μπορώ να βεβαιώσω προσωπικώς, ότι η δική μου γενιά και μία ακόμη επόμενη, πρόλαβαν και έζησαν - άκουσαν - χόρτασαν το ψάλσιμο των μαθητών των κατωτέρω μακαριστών Πρωτοψαλτών, οι οποίοι διέσωζαν το κωνσταντινουπολίτικο ψαλτικό ύφος στη Μαγνησία καθ' όλο το β' ήμισυ του Κ' αιώνας, μάλιστα σε εποχές όπου η τεχνολογία δεν υπήρχε ως αρωγός στην διάσωση και διάδοση αυτού, όπως στις ημέρες μας. Σήμερα δε, πολλοί νεώτεροι Ιεροψάλτες της περιοχής έχουν καταστεί οι επόμενοι φορείς αυτής της παραδόσεως, η τρίτη γενιά. Και, αν κι έχουν εκλείψει οι ζώσες φωνές εκείνων των παλαιότερων, ο Κύριος μας χαρίζει πλέον πλουσιοπάροχα την σύγχρονη τεχνολογία, που -όσο κι αν χάθηκαν πολλά- σώζει ικανά δείγματα ηχογραφήσεων και λοιπών καταγραφών, επί των οποίων μπορούμε να εντρυφούμε και να μελετούμε. Η μελέτη της ευρύτερης ψαλτικής παραδόσεως της Μαγνησίας μπορεί σίγουρα να αποτελέσει αντιπροσωπευτικό ερευνητικό δείγμα για την κατανόηση της νεώτερης και σύγχρονης Ψαλτικής Τέχνης των κατά τόπους ελληνορθοδόξων εκκλησιαστικών κοινοτήτων και να οδηγήσει σε πολύτιμα επιστημονικά συμπεράσματα.

ΟΝΟΜΑ	ΧΡΟΝΟΣ	ΚΩΝ/ΠΟΛΙΤΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ
Σακελλαρίδης Κωνσταντίνος	1835-1890	Γεώργιος Βιολάκης (1820-1911). Μαθήτευσε κοντά του το 1858/1859, πριν πάει στο Πατριαρχείο ως Πρωτοψάλτης (5/11/1875 - 4/11/1905)
Ψυχούλης Γεώργιος	1846-1926	Γεώργιος Ραιδεστινός Β' (2/2/1871-4/11/1875)
Κοντόπουλος Ιωάννης	1858-1931	(;)
Γερόπουλος Γεώργιος	1874-1967	Ιάκωβος Ναυπλιώτης, Κωνσταντίνος Κλάββας, Φώτιος Παπαδόπουλος, Πολυχρόνης Παχειδης
Βόλτος Γεώργιος	1875-μέσα Κ' αι.	Γεώργιος Βιολάκης
Κατσιρέλος (;)	γ/4 ΙΘ'-μέσα Κ' αι.	(;)
Κατσώλας Κων/ντίνος, ιερέυς	1882-1975	Ιάκωβος Ναυπλιώτης, Κωνσταντίνος Κλάββας, Φώτιος Παπαδόπουλος, Πολυχρόνης Παχειδης
Παπαδόπουλος Βασίλειος	1887-1957	(;)
Μαργαριτόπουλος Αλέξανδρος	1900-1971	Γιάγκος Βασιλειάδης, Κωνσταντίνος Κλάββας, Ιάκωβος Ναυπλιώτης
Χρυσοχοΐδης Νικόλαος	αρχές Κ' αι. -1957	Κωνσταντίνος Ψάχος
Μήτρος (Μήτρου) Δημήτριος	1907-1980	Κωνσταντίνος Πρίγγος
Παπαδόπουλος Πρόδρομος	1912-1970	Κωνσταντίνος Πρίγγος, Ιωάννης Ζαχαρόπουλος (γαμβρός Γεωργίου Ραιδεστινού Β')
Κολέτσιος Αχιλλέας	1912-β/2 Κ' αι.	(;)
Τζάβελλος Γεώργιος	(;)	(;)

Αιωνία η μνήμη αυτών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Χαιρετισμός του Προέδρου του Συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών.....	7
Πρόλογος.....	9
Πρόγραμμα Συνεδρίου.....	11
Επιστημονική Επιτροπή και Οργανωτική Επιτροπή.....	16
ANNA ΤΑΜΠΙΑΚΗ, Οι Φαναριώτες ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση.....	17
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ	
ΧΡΗΣΤΟΣ Δ. ΜΕΡΑΝΤΖΑΣ, <i>Βυζάντιος ή περί της βασιλίδος μεγαλουπόλεως: Η Κωνσταντινούπολη ως αποκλειστική εγγύηση της πολιτισμικής υπεροχής του Βυζαντίου.....</i>	29
ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΗΝΑΟΓΛΟΥ, Η Κωνσταντινούπολη στα Contra Graecos κείμενα του ενάτου αιώνα.....	59
ΙΩΑΝΝΑ ΖΟΥΜΠΕΡΗ, Το Μέγα Ανατολικό Παλάτι της Βυζαντινής Κωνσταντινούπολης και οι Βουκολέοντος Τόποι.....	69
Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ (19ος αι.)	
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΤΣΙΓΙΑΝΝΗΣ, Από πάνω προς τα κάτω και από την Ανατολή στη Δύση: <i>Πανόραμα ή Έποψις Κωνσταντινουπόλεως</i> του Ηλία Τανταλίδη (1839).....	83
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΛΟΥΔΗ, Ν. Δραγούμης, «Τί εστιν ελευθερία» (1850) ή Το φιλοσοφικό ταξίδι ενός μωαμεθανού δερβίση της Κωνσταντινούπολης στη Δύση.....	97

ΕΛΕΝΗ ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗ, Η Κωνσταντινούπολη στα νεοελληνικά κριτικά κείμενα του 19 ^{ου} αιώνα: Οι διανοητές του Διαφωτισμού και η Κωνσταντινούπολη.....	107
ΛΑΜΠΡΟΣ ΒΑΡΕΛΑΣ, Τα κωνσταντινουπολίτικα πεζογραφήματα του Επαμεινώνδα Κ. Κυριακίδη (1861-1934).....	129

ΤΟ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ

π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, Ἡ σημασία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης μέσα ἀπό τὴν σκοποθεσία τῆς ιδρύσεώς της.....	153
ΠΑΥΛΟΣ ΣΕΡΑΦΕΙΜ, Η Κωνσταντινούπολη και το Οικουμενικό Πατριαρχείο στις αρχές του Ψυχρού Πολέμου.....	159

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΚΑΙ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

ΧΡΥΣΟΘΕΜΙΣ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΣΙΛΑΚΟΥ, Μονόπρακτα θεατρικά έργα στην Κωνσταντινούπολη στο Β΄ μισό του 19 ^{ου} αιώνα. Συνολική θεώρηση μίας άγνωστης πτυχής της Κωνσταντινουπολίτικης δραματουργίας.....	169
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΟΙΚΟΝΟΜΟΠΟΥΛΟΥ, Εξιδανικευμένες και απομυθοποιητικές αναπαραστάσεις της Κωνσταντινούπολης σε έργα σύγχρονων Γαλλόφωνων λογοτεχνών.....	181

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

ΠΟΛΥΒΙΟΣ Ι. ΣΤΡΑΝΤΖΑΛΗΣ, Η λειτουργία των ελληνικών σχολείων της Κωνσταντινουπόλεως κατά τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1919-1923).....	197
ΕΛΕΝΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, Ο ρόλος του Ζωγραφείου Γυμνασίου - Λυκείου στην εκπαίδευση και τη συνοχή των ομογενών της Πόλης.....	219

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ (20ος αι.)

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΜΟΥΣΤΑΚΑΤΟΥ, Η ατμόσφαιρα της Πόλης μέσα από τη ματιά των συγγραφέων της.....	235
ÖZLEM ATAY, Η παρουσία της Κωνσταντινούπολης σε έλληνες πεζογράφους: Γ. Θεοτοκάς, Λεωνής, Μ. Ιορδανίδου, Λωξάντρα, Θρ. Καστανάκης, Ο Χατζή Μανουήλ, Θ. Κοροβίνης, Φαχισέ Τσίκα, Γ. Μακρινδάκης, Η Άλωση της Κωνσταντίας.....	255

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

- ΒΑΣΙΛΙΚΗ Χ. ΤΖΩΓΑ, Η ρηξικέλευθη παρουσία του Μελετίου Πηγά (1550-1601) στην Κωνσταντινούπολη των δύο τελευταίων δεκαετιών του 15^τ αιώνα.....267
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΑΘ. ΜΗΝΑΟΓΛΟΥ, Τὰ ἡμερολόγια τοῦ Φαναριώτη Κωνσταντίνου Καρατζᾶ.....283
- ΕΙΡΗΝΗ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, Το βυζαντινό παρελθόν και το ελληνικό παρόν της Κωνσταντινούπολης μέσα από γαλλικά κείμενα και καλλιτεχνικές απεικονίσεις (17^{ος}-18^{ος} αιώνας).....305
- ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ, Η Κωνσταντινούπολη των Επτανησίων μετά την κατάλυση της Βενετίας (τέλη 18^{ου} αι. – αρχές 19^{ου} αι.).....315
- ΜΑΡΙΑ ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ, Το «προπεφοιβασμένον», οι «προδιατεθρυλημένοι χρησμοί» (Ευγ. Βούλγαρις) και οι φρουροί της διαχρονικής μνήμης της Βασιλεύουσας.....325

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ

- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΑΡΙΛ. ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ, Επιρροές της νεώτερης Κωνσταντινουπολίτικης Ψαλτικής Παραδόσεως: Η περίπτωση της Θεσσαλικής Μαγνησίας.....337
- ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΛΕΜΜΕΝΟΣ, Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης στην ευρωπαϊκή δραματοουργία: από το παρασκήνιο της δράσης στο προσκήνιο του ενδιαφέροντος.....377
- ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ι. ΠΑΡΘΕΝΙΑΔΗΣ, Η Κωνσταντινούπολη στο εικαστικό και συγγραφικό έργο του Φώτη Κόντογλου.....403
- ΙΛΙΑΝΑ ΖΑΡΡΑ, Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή: Η αναγωγή ενός δημοφιλούς κωνσταντινουπολίτικου εικονογραφικού θέματος σε έμβλημα και η διάχυσή του στα όρια της οθωμανικής επικράτειας κατά τον 19^ο αιώνα. Πρώτες σκέψεις.....419

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

- ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ, Στην υπηρεσία της Μεγάλης Ιδέας: Οι Κωνσταντινουπολίτες εθελοντές στη διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας (1919-1922).....433
- ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ, Κωνσταντινουπολίτικος Ελληνισμός και ελληνοτουρκικές συνομιλίες 1949-55. Προσέγγιση & Ανάκαμψη-Χάσμα & Πτώση.....449

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΗΣ, Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἱ ἑλληνικὲς συσσωματώσεις τῆς Ρουμανίας. Συγκλίσεις καὶ ἀποκλίσεις	459
ΛΙΑ ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ - ΣΑΒΒΑΣ ΤΣΙΛΕΝΗΣ, Ὁ ἀρχιτέκτων-ἀρχαιολόγος Πελοπίδας Δ. Κούππας καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως: κείμενα καὶ σχέδια.....	469
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΛΑΖΟΣ - ΚΩΣΤΑΣ ΣΚΟΡΔΟΥΛΗΣ, Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινούπολης. Τα ἐπιστημονικὰ ὄργανα καὶ τα δημόσια μαθήματα (1862-;).	495
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΣΑΠΑΝΙΔΟΥ, Ἑλληνες πολέμοι καὶ θεράποντες τοῦ σουλτάνου στὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ 19 ^{ου} αἰῶνα.....	517

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΣΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ

ΠΑΝΤΟΦΙΛΗ ΒΑΡΒΑΡΗΓΟΥ, Ἡ εἰκόνα τῆς Κωνσταντινούπολης στα Ἀναγνωστικά τῆς Ε΄ καὶ τῆς ΣΤ΄ τάξης ἀπὸ τὸ 1929 ἕως τὸ 1935. Μία πρώτη καταγραφή καὶ προσέγγιση.....	541
ΓΕΩΡΓΙΑ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΙΔΟΥ, Ἡ εἰκαστικὴ παρουσία τῆς Κωνσταντινούπολης μέσα ἀπὸ τα ἑλληνικὰ σχολικὰ εγχειρίδια τῆς τελευταίας δεκαπενταετίας (2000-2015). Μία πρώτη προσέγγιση.....	557

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΜΑΡΙΑ ΨΑΡΟΥΔΗ, Ἡ Κωνσταντινούπολη μέσα ἀπὸ τα μάτια τῶν περιηγητῶν.....	589
ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΖΩΡΑΣ - ΜΑΡΙΑ ΣΓΟΥΡΙΔΟΥ, Ἀπὸ τὸν Giacomo Casanova στὸν Umberto Eco: Ἀπεικονίσεις τῆς Κωνσταντινούπολης μέσα ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴ Λογοτεχνία καὶ ἡ ἀντιπαραβολή τους με ἀντίστοιχες περιπτώσεις στὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία.....	595

Το μέγαρο του Συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών